

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

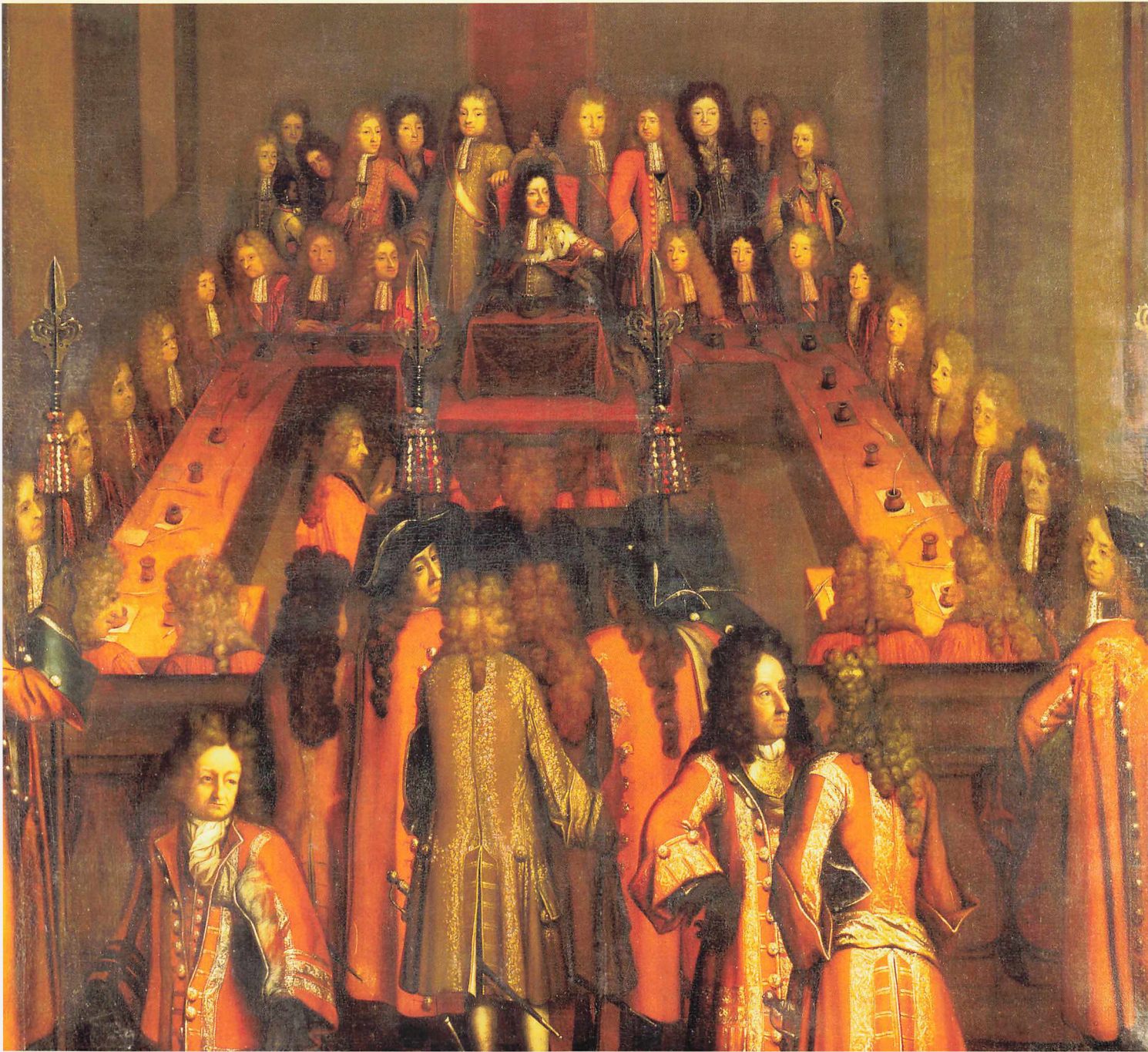
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER NR.2 2010

DEN DANSKE KULTURARV I VESTINDIEN • THE GENTLEMEN DANES
WULF SCHMIDT • HØJÆDLE OG VELBÅRNE HERRER

"FORBRYDEREN VENDER ALTID TILBAGE TIL GERNINGSSTEDET"

AF STEFFEN HARPSØE

Ovenstående talemåde kan måske også siges at være gældende for historien. Normalt omtales det som "historien bevæger sig i cirkler", og her taler man om et noget længere tidsperspektiv end forbryderen, der vender tilbage til gerningsstedet. Men det sker faktisk, at "forbryderen" også inden for historien vender tilbage til gerningsstedet, også selv om der ikke er tale om en forbryder i ordets bogstavelige forstand. I historien vil man også vende tilbage til emner og problematikker, fordi der er dukket nye kilder op, eller der er en ny vinkel, som skal belyses. Vi kan også vende tilbage til noget for med friske øjne at lære noget nyt af velkendt materiale. Også historiske personer vender fra tid til anden tilbage til "gerningsstedet" – hvad enten det er frivilligt eller ej. Gerningsstedet skal i denne sammenhæng tolkes som et sted, man regnede med var et overstået kapitel. Anskuet på disse måder spiller tilbagevenden til gerningsstedet en vis rolle i dette nummer af Siden Saxo.

I en af vores artikler er det Siden Saxo selv, der vender tilbage til gerningsstedet. Nogle af vore læsere vil måske huske en artikel, vi bragte i 1994, hvor vi fortalte historien om den danskfødte dobbeltagent TATE, der var med til at misinformere ty-

skerne om D-Dag. Denne historie vender vi tilbage til i dette nummer. Ikke fordi vi skal genfortælle den, men fordi der er kommet nye oplysninger frem om TATEs første opgaver som tysk spion (før han blev dobbeltagent) – spionage i Danmark! I to af de andre artikler er der også en tilbagevenden af den ene eller anden slags. I den ene artikel vender vi som danskere tilbage til Dansk Vestindien og kigger på den arkitektoniske kulturarv, vi har efterladt. I den anden artikel er det "hovedpersonen" – eller rettere hovedkilden, der under Napoleonskrigene tre gange måtte vende tilbage til Reading i England som krigsfange.

Den sidste artikel omhandler et emne, som det altid er værd at vende tilbage til – nemlig den menneskelige forfængelighed, stolthed og opfattelse af eget værd; ting som på sin egen måde er med til at forme historien.

Herefter er der kun tilbage at bemærke, at nu vender sommeren tilbage. Redaktionen ønsker derfor læserne en god sommerferie... og hvem ved, måske vil artiklen om dansk arkitektur på de Vestindiske Øer inspirere læserne til at vælge dette rejsemål.

SIDEN SAXO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE, NR. 2 • 27. ÅRGANG 2010

DISTRIBUTØR:

Syddansk Universitetsforlag

REDAKTØR:

Steffen Harpsøe (ansv.)

REDAKTIONSPANEL:

Poul Olsen
Steen Ousager

LAY-OUT:

Donald Jensen, Unisats ApS

TRYK: Narayana Press

ABONNEMENT:

Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 79 99
www.universitypress.dk

GIRONR.: 8042020

ÅRGANG:

2010 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved forsendelse
kr. 60. Udlandsabonnement årgang 2010:
Kr. 250.

ISSN: 01 09 6028

DISTRIBUTION:

Magasinpostkontoret. Adresseændring meld
på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

FORSIDE:

Christian V præsiderer i Højesteret, ca. 1690
Rosenborg.

© COPYRIGHT:

Siden Saxo 2010

INDHOLD

DEN DANSKE KULTURARV I VESTINDIEN OLE DEGN	4
THE GENTLEMEN DANES JOHN ALAN NIXON	14
BOGNYT	28
WULF SCHMIDT OG DEN TYSKE MILITÆRE EFTERRETNINGSVIRKSOMHED I DANMARK 1940 SIMON OLSSON OG TOMMY JONASON	30
HØJÆDLE OG VELBÅRNE HERRER <i>Udnyttelse, opnåelse og opfattelse af social rang under Enevælden 1671-1849</i> PEDRO DE QUINTANILHA E MENDONÇA	38
SPØRGEKASSEN	50

STATENS ARKIVER

ÅBNINGSTIDER PÅ
STATENS ARKIVERS LÆSESALE:

RIGSARKIVET:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag
kl. 9.00 til 16.00.

LANDSARKIVERNE:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Lørdagslukket fra 1. maj til 31. august.

ERHVERVSARKIVET:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

DANSK DATA ARKIV:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

www.sidensaxo.dk

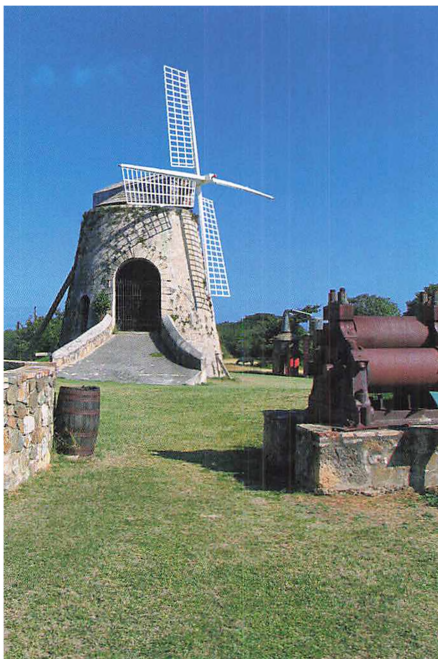

Galleri ud over et fortov i Kongens Gade i Christiansted, ly for solen og for regnbyger og som så ofte af stor æstetisk virkning. Foto Ole Degn 2007.

Den danske kulturarv i Vestindien

OLE DEGN

Da den danske stat efter salget af De dansk-vestindiske Øer i 1917 forlod øerne, efterlod man en betydelig dansk kulturarv i form af en lang række ældre bygninger tilligemed en del inventar. I artiklen vises, at man fortsat ser et stort antal af disse bygninger i fin vedligeholdt stand, og der fortælles om guvernørbygninger, forter, toldbygninger, kirker og private huse, ligesom om de endnu benyttede danske gadenavne.

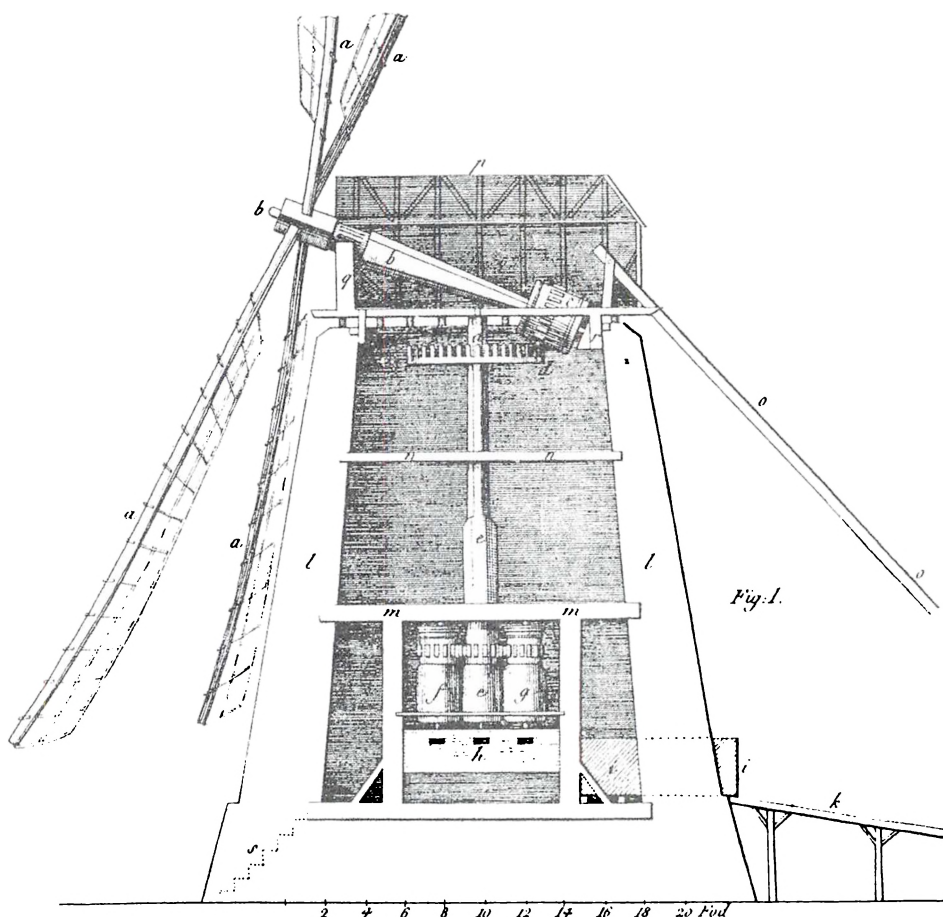
Suktermølle på Whim Plantage på Sankt Croix, tre km øst for Frederiksted. Til højre ses resterne af en lidt mere moderne sukkerrørspresse, engang drevet af en dampmaskine. Plantagens hovedbygning, Whim Great House, er opført i 1794 med runde gavlpartier, og indboet vidner om plantageejernes forfinede boligindretning med elegante mahognimøbler. Foto Inge Degn 2007.

Plantegning over vestindisk vindmølle. Sukkerrørene blev knust mellem de kraftige jernvalser nederst i møllen, hvorefter saften blev transporteret til sukkerfabrikkernes kogehuse til inddampning. Gengivet efter Erik Gøbel: *Det danske slavehandelsforbud 1792*.

Bygninger fra den danske tid

Da den danske stat i 1917 solgte De dansk-vestindiske Øer, efterlod man en række statsbygninger, herunder to guvernørbygninger og nogle forter, toldbygninger og kirker. Disse bygninger står endnu meget velbevarede, ligesom også et stort antal private byejendomme i de tre byer Charlotte Amalie, Christiansted og Frederiksted. De private byejendomme er i to, i nogle tilfælde tre etager, ofte med varehus og lagerrum i stueetagen og bolig på 1. sal. På landet finder man tilsvarende adskillige velbevarede hovedbygninger på de nu forlængst nedlagte sukker- og bomuldsplantager. Byggestilen er nyklassicismens rolige og enkle stil. Talrige andre af de gamle bygninger, herunder mange sukkermøller, henligger som mere eller mindre maleriske ruiner, på landet ofte tæt dækket af den frodige tropevegetation.

Disse bygninger står som synlige minder om danskernes tid på øerne og er af interesse, også fordi de viser den hjemlige danske arkitektur omdannet til tropiske forhold. Minder om denne tid finder man allerede i flagene. Øernes befolkning er sig meget bevidst, at disse øer gennem årene har stået under syv nationers flag - the seven flags. Foran lufthavnsbygninger og foran mange hoteller ser man en flagallé med de syv flag: det franske, det spanske, det maltesiske, det hollandske, det engelske, det danske og det amerikanske sammen med US Virgin Islands eget. På regerings-

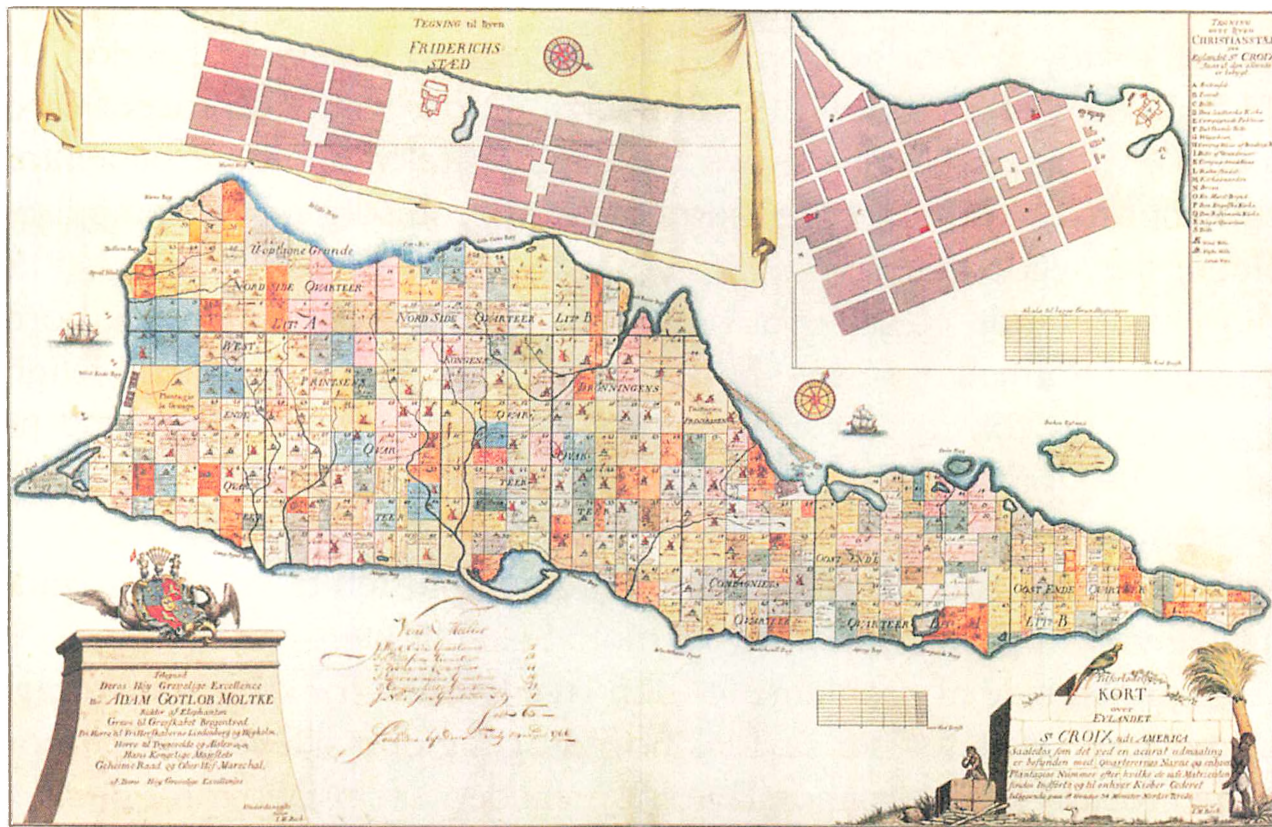

bygninger ser man tre flag, til venstre det amerikanske, til højre Virgin Islands flag og i midten - såmænd det danske.

Øernes og byernes historie

Øernes tid som danske var for Sankt Thomas årene fra 1671, for Sankt Jan årene fra 1717 og for Sankt Croix årene fra 1733, da øen blev købt af Frankrig. Byerne på øerne var Charlotte Amalie på Sankt Thomas, grundlagt 1681, Christiansted på den nordøstlige kyst af Sankt Croix, grundlagt 1734, og Frederiksted på Sankt Croix' vestkyst, grundlagt i 1750'erne. Charlotte Amalie blev anlagt ved en smal vandkant på et område med smalle dale, hvilket vanskeliggjorde byplanlægningen, der omfattede et gadenet som et gitter med karreer med rette vinkler uden hensyntagen til

Guvernementshuset eller guvernørbygningen i Kongens Gade i Christiansted, med de tre flag, man ser på regeringsbygninger: det amerikanske, det danske og Virgin Islands flag. Foto Inge Degn 2007.

terrænforholdene, og man måtte derfor anlægge en del trappegader. Christiansted blev anlagt på et delvis jævnt terræn med gader, der rektangulært har opdelt byen efter en bevidst plan. Frederiksted fik en byplan med den simpleste mulige struktur, med nogle få gader parallelt med kysten og nogle få gader i rette vinkler til disse. Frem til 1871 var Christiansted øernes hovedstad, derefter Charlotte Amalie.

I byerne er i stort tal bevaret bygninger fra 1700-1800-årene, opført i neoklassicistisk stil, ofte elegante, solide bygninger med smedjærnsbalkoner og gallerier. Ofte er bygningerne opført i gule sten, der kom til øerne som ballast i skibene, og de står med facaderne malet i lyse pastelfarver, gerne forskelligt fra hus til hus. I Christiansted er der i tre-fire gader træ- eller stengallerier foran husene ud over fortovene, således at man kan gå igennem byen i ly for den brændende sol eller for regnen.

I byerne ser man tydeligt mange andre minder om den danske tid, både i gadenavnene og i de private huse. I alle tre byer minder bykernernes gadenavne om kvarterer i København. Man finder i alle de tre byer gader med navnene Kongens Gade, Dronningens Gade, Prinsens Gade, Strand Gade, Hospitals Gade og Bjerge Gade, foruden omkring 30 andre, herunder så typisk københavnske navne som Vimmelskafts Gade, Kongens Tværgade, Dronningens Tværgade, Ny Gade, Brøndstræde, Torvestræde og Krystal Gade. Ordet gade er jo ikke engelsk, og indbyggerne udtaler da også ordet på en måde, så det lyder som det danske ord "garde".

Kortet over Sankt Croix tegnet af Jens Michelsen Beck i 1754. Kortet viser både udstykningerne af plantager og byplaner for Frederiksted og Christiansted med de karakteristiske snorlige gadeplaner. Den nordlige halvdel af Frederiksted blev dog aldrig realiseret. Gengivet efter Erik Gøbel: *Det danske slavehandelsforbud 1792.*

Akvarel malet af Frederik von Scholten, 1837. I baggrunden ses Frederiksted. Gengivet efter Erik Gøbel: Det danske slavehandelsforbud 1792.

Guvernørbygningerne

Af øernes to guvernørbygninger er den ældste den i Christiansted. Den gul- og hvidmalede treetages bygning ligger i Kongens Gade (eller King Street) og består af tre ældre bygninger, bundet sammen af gange og trapper. Den ældste bygning blev opført 1742-47, den anden 1794-97, begge opført af kobmænd, og bygningerne blev samlet til en enhed i 1832 i den tid, hvor Peter von Scholten (1784-1854) sad som generalguvernør. Ved den ene gavl er opført en pragttrappe, der fører op til 2. etage til en åben forhal og bag denne en imponerende balsal. Denne sal blev i den danske tid kaldt Kolonialrådssalen. Den måler 30 x 7 m og strækker sig i næsten hele bygningens længde, med gallerier på begge langsider. I salen ser man på hver langsider en række doråbninger ud til gallerierne. På pillerne mellem doråbningerne er indmuret høje spejle indfattet i tynde,

Gadeskilt i Charlotte Amalie, med et noget misforstået "Vimmelskafts". Foto Ole Degn 2007.

forgyldte rammer med ornamenten, på hver side af hvert spejl er der lampetter, hver med tre lys, og foran hver pille en firkantet læderbetrukket taburet med forgyldte grifben. I loftet hænger fire store lysekroner, og i alt 188 lys, nu elektriske, oplyser rummet. Salen har et mørkt, mahognilignende fyrretræsgulv og er nu indrettet som i Peter von Scholtens tid, med kopier af de oprindelige armstole, spejle, taburetter og lysekroner, rekonstrueret af Nationalmuseet, idet det originale inventar blev bragt til Danmark efter salget af øerne. På den ene endevæg hænger et helfigursportræt af Frederik 7., malet omkring 1850. I forværelset til balsalen var den dansk-vestindiske regerings mødesal med smukt udskårne mahognimobler med Frederik 7.s monogram, nu ligeledes kopier. Efter odelæggelser ved orkanen Hugo i 1989 blev bygningskom-

Den smukt restaurerede balsal, tidligere Kolonialrådssalen i Guvernementshuset i Kongens Gade i Christiansted. Foto Ole Degn 2007.

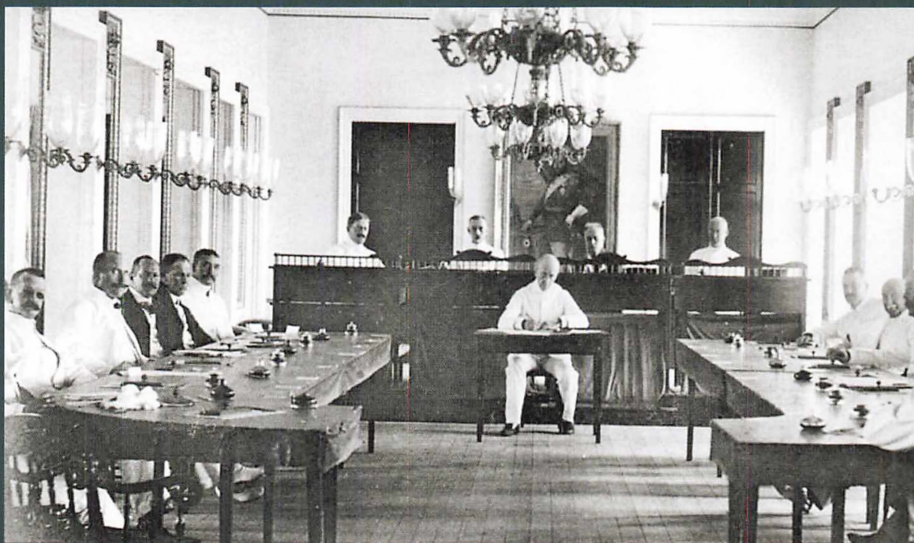

Foto fra 1913 af Andreas Lauridsen, hvorpå ses kolonirådet i møde under ledelse af guvernør Helweg-Larsen (nr. 2 fra venstre på podiet) i Guvernementshusets balsal. Gengivet efter Elizabeth Rezende og Anne Walbom: *St. Croix, historiske fotos.*

Fotografi af Holger Utke Ramsing ca. 1895, der viser Guvernementshuset set fra Dronningens Tværgade. Bemærk at indgangen til Guvernementskomplekset fra Dronningens Tværgade formet af det lave murværk er flankeret af "stolper", hvortil man kunne tøjre heste. Disse "stolper" er i virkeligheden opretstående kanonrør. Gengivet efter Elizabeth Rezende og Anne Walbom: *St. Croix, historiske fotos.*

Fortet Christiansværn i Christiansted, fornem dansk militærarkitektur i kolonial stil. Foto Inge Degen 2007.

plekset renoveret for 5 millioner dollars og fremstår i dag som et meget smukt og harmonisk bygningsværk.

Governorboligen i Charlotte Amalie ligger i Kongens Gade og er et smukt treetages hus fra 1867 med stobejernsverandaer.

LITTERATUR

”Ældre dansk Arkitektur, VI, Dansk Vestindien”, 1925.

Kenneth Bo Jørgensen: ”Turen går til Dansk Vestindien”, 2006.

Nicky Agate m.fl.: ”The rough guide to the Caribbean. More than 50 islands, including the Bahamas”, 2002.

Elizabeth Rezende og Anne Walbom: ”St. Croix, historiske fotos”, 2009

Forterne

Af øernes forter er fire de væsentligste. Fort Christian i Charlotte Amalie på Sankt Thomas, det ældste bevarede bygningsværk på øerne, blev opført nær havnen i årene 1672-80 til beskyttelse af bugten og kolonisterne på øen. Fra toppen af murene kunne soldater bevogte omgivelserne, og tårnet ind mod land gav yderligere udsyn. Fortet står markant, rødmalet, med svære fremskudte bastioner.

Fort Christiansværn, bygget tæt ved havnen i Christiansted på nordkysten af Sankt Croix, stod færdigt i 1735/1749, udvidet 1835-41, bygget til beskyttelse af byen mod pirater og slaveoprør. Anlægget er det bedst bevarede af forterne i Vestindien og øens fineste eksempel på dansk militær arkitektur. Det har en trekantet forgård med vagthus og en firkantet fortgård mellem bastioner og en toetages hovedfløj med en monumentaltrappe i gården. Ydervæggene står med gul farve. Fra 1878 anvendtes bygningskomplekset som politistation og retsbygning.

Fort Frederik i Frederiksted på vestenden af Sankt Croix blev opført 1752-61. Anlægget er fireflojet med to bastioner på de to hjørner ud mod havet, og foran disse igen er anlagt et sobatteri til beskyttelse af havnen og fortet mod pirater, idet fortet også tjente som tilflugtssted for byens indbyggere i tilfælde af slaveoprør. Bygningernes ydervægge står med dybrod farve, og gesims og bånd er hvide.

Fortet Christiansfort på vestenden af Sankt Jan blev opført i 1733 på en lille halvø ved havnen Cruz Bay efter et stort slaveoprør.

Toldbodbygningen i Christiansted.
Foto Ole Degn 2007.

Kompagnibygninger, toldbygninger og kirker

Hertil kommer yderligere en række officielle bygninger fra den danske tid.

Ikke langt fra Fort Christiansværn ligger Dansk Vestindisk-Guineisk Kompagnis pakhus med en gårdsplads, hvor der blev holdt slaveauktioner.

Toldboden i Charlotte Amalie ligger i Toldbod Gade og er en typisk bygning i den danske koloniale stil med en forhal med arkader. I dag rummer bygningen smykkeforretningen Little Switzerland.

Toldboden i Christiansted ligger nær havnefronten. Bygningen blev opført i 1841 af den danske arkitekt, bygningsinspektør L.A. Winstrup (1815-89), til brug for opkrævning af told af import og eksport. Det er en malerisk, monumental bygning i to etager med et galleri eller en buegang i facaden og en stor trappe på facaden op til første sal.

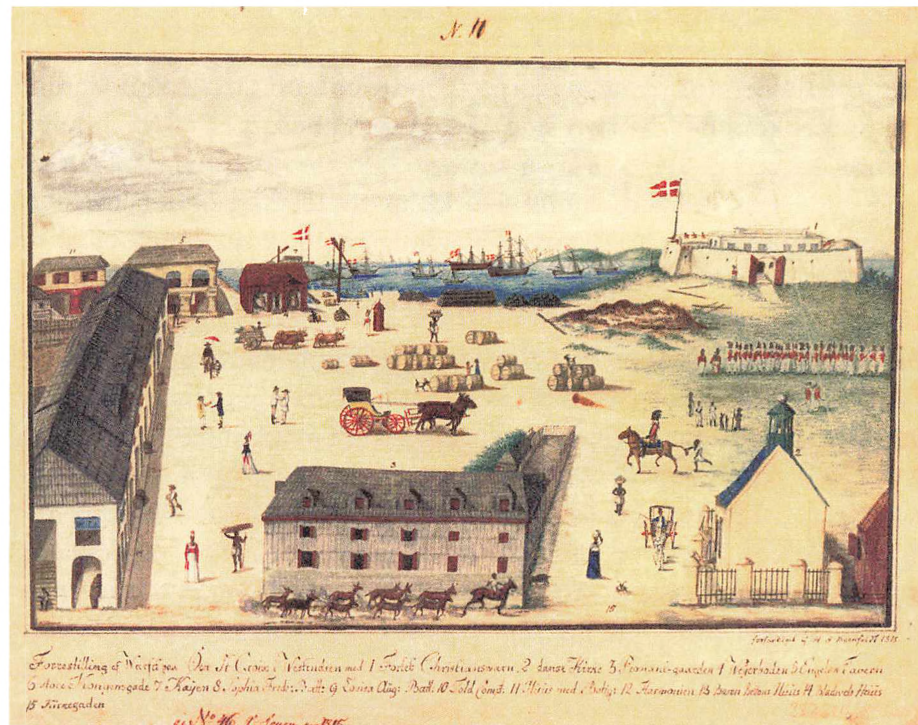
En vis tilknytning til toldboden har vejerhuset i Christiansted, ved enden af Kongens Gade nær toldboden, opført i 1856 til erstatning for et tidligere vejerhus opført 1840 i træ. I bygningen vejede man til beregning af tolden alt gods før eksporten, herunder de store trætonder med sukker og træfadene med rom. Man ser endnu i en fordybning i gulvet i et af husets rum den store vægt, hvorpå en støbt indskrift fortæller, at den er fabrikeret af W. J. Berg, Kiøbenhavn, med årstallet 1882 og tallene 195 og 3000, formentlig betegnelser for vægtmål. I vægthuset lagde toldbetjentene 100- og 10-pundslodder på vægten, indtil nålen stod lodret.

Toldboden i Frederiksted blev bygget 1764-66. Den fungerede tillige som vejerhus og varemagasin og er opført på pladsen mellem fortet og byen, således at facaden mod havnen – mod vest – omtrent flugter med østsiden af fortets hovedbygning. Bygningen har i facaden i underetagen en sojlegang med seks

Den gamle vægt i Vægthuset i Christiansted. Foto Inge Degn 2007.

Akvarelet af N. S. Beemstedt, der viser havnepladsen i Christiansted 1815. Den lille brune bygning på pladsens fjerne side er vejerboden (vægthuset), og til højre ses Fort Christiansværn. Gengivet efter Erik Gøbel: Det danske slavehandelsforbud 1792.

sojler og i overetagen et galleri. Facaden er tredelt, og bag det midterste afsnit er et stort åbent rum indrettet med en stor, lettilgængelig offentlig vægt til vejning af de store sukkerfade og andre varer. Den bageste tredjedel af bygningen var indrettet til et langt, smalt magasinrum. I overetagen er der boliger. Bygningen står med arkitektonisk værdighed efter en ombygning i 1818, hvorved den blev et af byens mest vellykkede huse.

En fjerde toldbygning siges at ligge ved Sugar Bay, en sydlig udlober af Salt River Bay, vest for Christiansted. Men den kan ikke umiddelbart findes. Formentlig er den forsvundet i den frodige tropevegetation.

Af øernes kirker bemærker man den protestantiske kirke Frederikskirken i Norregade i Charlotte Amalie. En monumental trappe fører op til kirken, der er opført i 1789. Indtil da havde man hørt til på Fort Christian. I mure og gulve ses danske gravsten over guvernører og præster.

I Christiansted ligger i Kongens Gade den kirke, der siden 1834 var den danske kirke, idet man da overtog den tidligere hollandske kirke og tilføjede tårnet, der bærer Frederik 6.s monogram. Også her ser man mange danske gravminder.

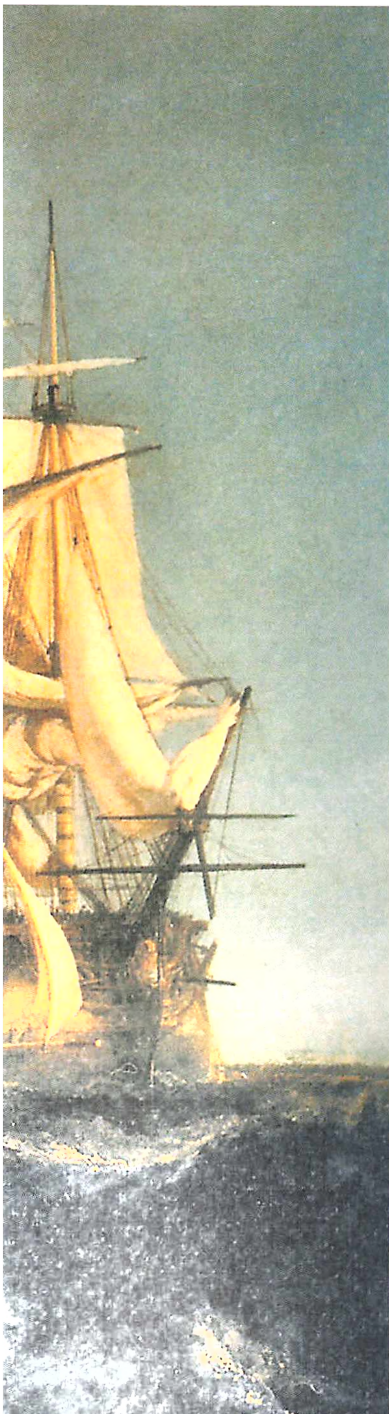
Det samme gælder den danske kirkegård ved Hospitalsgade i Charlotte Amalie og kirkegården for enden af Compagnie Gade i Christiansted, hvor en del af området er dansk med gravminder for militærfolk og embedsmænd. På en særlig måde fornemmer man her de svundne danske århundreder.

Ole Degn er dr.phil. og tidligere seniorforsker ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg

”The Gentlemen Danes”

To erobrede danske skibe på vej ind i Portsmouth havn 1807-09. Det var situationer som denne, der sendte langt størsteparten af de danske søfolk i krigsfangenskab. Maleri af J. M. W. Turner. Gengivet efter Rasmus Glenthøj og Jens Rahbek Rasmussen: ”Det venskabelige bombardement.”

Tidligt om morgenen en midsommerdag i 1808 begav en gruppe på 10-12 unge danskere sig af sted til fods fra deres indlogering i Reading, en markedsby ved Thames-floden i det sydlige England. Deres rejsedestination, flere timers gang derfra, var en landsby ca. 1-2 danske mil fra Reading, der holdt en høstfest for at fejre, at høet var kommet i hus. Danskerne var krigsfanger ”på parole”, og næsten alle var militære officerer; enten soldater taget til fange i Dansk Vestindien den foregående jul, eller søfolk fra det sidste danske linjeskib, Prins Christian Frederik, der blev ødelagt i en ulige kamp med to krigsskibe fra den engelske flåde i slaget ved Sjællands Odde i marts 1808, hvor Willemoes – helten fra 1801 – mistede livet.

Da gruppen iklædt smart, nyt, sort civilbeklædning ankom til landsbyen, blev de straks modtaget sådan at de følte sig velkomne af landsbyboerne, som overalt gjorde plads for gruppen og viste dem den hjerteligste hoflighed. Det blev snart klart, hvem gruppen var, og det behagede landboerne meget, at gruppen viste interesse for englændernes skikke, lege og underholdning. De kaldte deres besøgende for ”The Gentlemen Danes”.

Dette er den bemærkelsesværdige historie om disse ”Gentlemen Danes” – de næsten 600 dansk-norske krigsfanger, som boede i Reading, mens de var på parole mellem 1807 og 1814 under den sidste del af Napoleonskrigene. Og det er en hjertevarmende historie om gensidig respekt, der aldrig rigtigt er blevet fortalt – hverken på den ene eller den anden side af Nordsoen.

Kilder

Et medlem af gruppen var en 19-årig soløjtant, Hans Birch Dahlerup, som tjente ombord på Prins Christian Frederik. Det er hovedsageligt fra ham, vi har vores viden, for det er fra hans memoirer – ”Mit Livs Begivenheder”, at vi får den største indsigt i krigsfangerens liv i byen. Desværre for Dahlerup, men heldigt for os, blev

han taget som krigsfange og kom på parole i Reading hele tre gange under Englands-krigene, så hans observationer dækker næsten hele den 7-årige periode, der var danske krigsfanger i Reading.

Dahlerups memoirer er dog ikke den eneste kilde, også den norske artillerikaptajn Peter Motzfeldt, der blev taget til fange i Dansk Vestindien, har skrevet om sit ophold. Andre oplysninger kommer fra den lokale ugeavis *The Reading Mercury*; fra den rulle, der blev holdt over krigsfangerne i Reading, kaldet *The General Entry Record Book*, som nu ligger på The National Archives i Kew, London; og fra hovedværket om emnet på dansk, "Prisonen" af professor Carl Roos (Gyldendal, 1953).

Krigsfanger på parole

I løbet af Napoleonskrigene fik en betydelig minoritet af krigsfangerne, ca. 10-12 %, det privilegium at tilbringe deres tid i fangenskab på land som "prisoners on parole", i stedet for at tilbringe adskillige miserable år i et elendigt, overfyldt og stinkende helvede af et fængselsskib, som størstedelen af krigsfangerne måtte udholde, og mange aldrig overlevede. Disse fængselsskibe var udtjente krigsskibe, som var ankret op ud for de engelske flådebyer Plymouth, Portsmouth og Chatham, og de forfærdelige forhold om bord er meget velbeskrevet i Carl Roos bog "Prisonen".

Af de ca. 7.000 danske krigsfanger, der blev taget 1807-1814, kan det anslås, at 700-800 blev tilstået parolestatus. Denne status var hovedsageligt forbeholdt mænd af rang, for eksempel militære officerer eller handelsflådens kaptajner og styrmænd samt skibsdrenge (grundet deres unge alder). Ved at give deres æresord på at de ville overholde betingelserne for parolen, fik disse "heldige" krigsfanger lov til at forlade fængselsskibene – hovedsageligt fra *Bahama* ved Chatham – efter en relativt kort periode. Betingelserne for parolen var: ikke at forsøge at flygte; ikke at være ude efter mørket var faldet på; udelukkende at holde sig til hovedvejene; og aldrig at bevæge sig længere væk end én engelsk mil fra den by der var udpeget som parolested. Brud på disse betingelser kunne resultere i, at man blev sendt retur til fængselsskibet. Hver krigsfange på parole fik tildelt et parolepas, som indeholdt navn, alder, højde og en detaljeret beskrivelse af fangen. Passet skulle de altid have på sig.

Ikke kun danske krigsfanger

I alt kom der fra 1805 til slutningen af Napoleonskrigene næsten 900 krigsfanger fra fire forskellige nationer til Reading. De første til at ankomme i slutningen af 1805 var en lille gruppe på 13 højtstående franskeflådeofficerer taget til fange i slaget ved Trafalgar, deriblandt den besejrede kommandør for den franske flåde og måske den mest kendte af alle franske krigsfanger på engelsk jord, admiral Villeneuve, hvis navn også er det første, der er indført i *General Entry Record Book*. Den næste gruppe bestod af den spanske guvernør af Monte Video i Sydamerika, hans kone, læge og tjenere. Denne gruppe var også rejst, for de første danskere begyndte at ankomme i november 1807. Mod slutningen af krigen i 1811-12 blev Reading også hjem for over 200 hollandske officerer, deres koner og børn, fra den hollandske garnison i Batavia

Hans Birch Dahlerup, 1790-1872. Det er via Dahlerups udførlige memoirer, at vi har så detaljerede beskrivelser af krigsfangerens liv i Reading. Her ses han i uniform som viceadmiral i den Habsburgske flåde, en stilling han beklædte 1849-51. Han ledede bl.a. den østrigske blokade af Venedig og blev senere østrigsk friherre og gehejmeråd samt maritim rådgiver for ærkehertug Maximilian. [Wikimedia Commons](#).

(nu Djakarta) på Java i Indonesien, samt omkring 50 højtstående, franske officerer fanget af Wellingtons hær i Spanien. Langt den største gruppe var dog de dansk-norske krigsfanger, som talte ca. 600, 58 af hvilke var skibsdrenge, og i perioden 1807-14 var de stort set de eneste krigsfanger i Reading. Danske krigsfanger kom dog ikke udelukkende til Reading. Mange byer over hele England og Skotland blev udvalgt som parolebyer for krigsfangerne, hvoraf de fleste selvfølgelig var franskmænd. De danske krigsfanger på parole blev sendt til Peebles i det sydøstlige Skotland, Northampton i Midtengland samt Moreton Hampstead og Ashburton i Sydvestengland. Det var dog i Reading, at ca. 80 % af danskerne blev sendt på parole. Selvfølgelig var der aldrig 600 danskere i Reading på samme tid. Der var hele tiden fanger, der blev udvekslet eller frigivet, især skibsdrengene rejste hurtigt igen, da de blev frigivet, så snart der var en voksen, de kunne følges med hjem. Mange prøvede også at flygte – det vides ikke, hvad der videre skete med disse brave sjæle. De fleste af de ca. 600 danske fanger boede i Reading i den 2-årige periode fra november 1807 til oktober 1809, da omkring 200 blev frigivet ved en generel amnesti. I gennemsnit har der resideret mellem 200 og 300 fanger i Reading på samme tid. Fra 1810 og til slutningen af krigen var antallet langt mindre.

Reading i 1807

Beliggende hvor to farbare floder – Thames og Kennet – løber sammen og på hovedvejen mellem London og Vestengland, var Reading, hovedbyen i Berkshire, en blomstrende markedsby og et vigtigt kommunikationscenter med ca. 10.000 indbyg-

Udsigt til Reading by med det åbne areal *the Forbury* i forgrunden. Akvarel malet af den 12-årige skibsdreng Christian Laur August, der var krigsfange i Reading fra 14. november 1807 til 20. december 1808. *Orlogsmuseet – Statens Forsvarshistoriske Museum.*

gere. Stadig uberørt af den begyndende industrielle revolution beskrev Dahlerup byen som: ”smukt bebygget, havde tre store Sognekirker, foruden endeel mindre Capeller for forskellige Sekter” og med ”glimrende Boutikker af alle Slags, Boghandler, Leicbibliotheker, en Læseforening, langt elegantere end vort Athenæum i Kiøbenhavn. Prægtige Equipager med glimrende Liberier, tilhørende den rige Landadel i Omegnen, vrimlede i Gaderne hver Dag imellem Kl. 12 og 3, naar Damerne besøgte Boutikkerne.” Det let bakkede landskab omkring Reading, kendt i England som Thames-dalen, blev beskrevet af Dahlerup som ”den yndigste Egn af Verden”, hvilket er stor ros fra en mand, som havde levet længe og rejst over hele Europa.

Hvem var de?

Den første gruppe danske krigsfanger ankom til Reading fra London d. 14. november 1807. Begivenheden er knap nok noteret i *The Reading Mercury*, der blev trykt blot 2 dage senere: ”Denne dag ankom 32 kaptajner og styrmænd fra tilbageholdte danske skibe til byen på parole. Op mod 100 mere forventes af følge.” Faktisk var der ved udgangen af november ankommet 175 danske fanger, og ved juletid var antallet vokset til 250. Alle kom de fra handelsflåden; kaptajner, styrmænd, skibsdrenge samt et lille antal passagerer, købmænd og superkargoer. De fleste af dem var blevet taget til fange af den engelske flåde eller af kaperskibe på havet i august og september 1807 – samtidig med at englænderne belejrede København. Sofolkens skibe blev bragt ind til engelske havne, hvor både skib og last blev erklæret for priser og bortauktioneret. Militære fanger var en raritet. I hele perioden 1807-14 kom der kun 43 personer med tilknytning til den danske hær eller flåde til Reading. De første, der ankom, var 11 officerer og kadetter fra Prins Christian Frederik og 9 officerer fra Dansk Vestindien, som ankom i maj-juni 1808. Senere i krigen begyndte et lille antal kanonbådsofficerer at ankomme.

Fangerne kom selvsagt fra hele den dansk-norske rige. Et udsnit af siderne i fangeskibsrullen over de 4.500 danske krigsfanger i Chatham, der oplister fangernes fødested, viser at ca. 55-60 % var nordmænd, 25-30 % danskere, 10 % fra Holsten og under 5 % fra andre steder. Det sted i Danmark, der sandsynligvis blev mest berørt af tabet af de mange handelsskibe og søfolk, var Fano, som på det tidspunkt havde en af de største handelsflåder i Danmark efter København. 75 af Fanøs skibe blev taget som priser, hovedsageligt under sejlads med korn til Norge, og 200 af øens søfolk endte som krigsfanger i England. Det skulle tage Fano over 30 år at komme sig oven på dette tab.

Nævneværdige krigsfanger

Eftersom krigsfangerne på parole udgjorde en lille elite af mænd – officerer og gentlemen, om man vil – kan det ikke overraske, at nogle af dem senere i livet fik bemærkelsesværdige karrierer. Fire af fangerne skal kort beskrives her:

- *Peter von Scholten* er mest kendt for at frigive slaverne i Dansk Vestindien i 1848.

Peter kom til Reading i maj 1808 som 24-årig lojtnant i hæren, efter at være ble-

Peter von Scholten er kendt for mange andre ting end lige sin tid som engelsk krigsfange. Gengivet efter Hermann C. J. Lawaetz: ”Peter von Scholten.”

Den norske forfatningsforsamling i rådssalen på Eidsvoll, hvor Motzfeldt spillede en betydelig rolle. Motzfeldt selv er dog ikke direkte portrætteret på dette maleri af Oscar Wergerland. Gengivet efter Lars Lindberg: "De så det ske – Englandskrigene 1801-14."

vet taget til fange i Vestindiens sammen med sin 55-årige far, oberst Casimir von Scholten, som var øernes guvernør. Med sig havde de en sort slavedreng kaldet Aaron, som var deres tjener. Casimir var den højest rangerende danske militære person, der kom til Reading, og da han ankom, startede han en messe, som blev besøgt af ikke kun de danske officerer men også nogle højtstående lokale folk, inklusiv en ekspatrieret fransk abbed og en lokal engelsk aristokrat, John Berkeley Monck, som senere blev parlamentsmedlem for Reading.

- *Peter Motzfeldt* var en 30 år gammel norsk artillerikaptajn, der – lige som von Scholten – var blevet taget til fange i Vestindien i julen 1807, og han levede i Reading i et halvt år, for han blev udvekslet. Derefter blev han udstationeret i Bergen, hvor han blev kommandør for artilleriet. I 1814 blev han en af grundlæggerne af den moderne norske nation, da han var med til at skrive den norske forfatning i Eidsvoll d. 17. maj. Ved Eidsvoll blev han også valgt som medlem af Riksforsamlingen og begyndte således en lang politisk karriere som fortaler for norsk selvstændighed.
- *Hans Birch Dahlerup*, den unge flådeløjtnant, der var så uheldig at komme til Reading som krigsfange tre gange, endte sin karriere som admiral i den østrig-ungarske marine. Han er nok mest kendt i Danmark for at sejle Thorvaldsen hjem fra Italien i fregatten *Rota* i 1838, og han kan ses på Sonnes frise på ydersiden af Thorvaldsens Museum i København, hvor han følger den berømte billedhugger i land.
- *Jørgen Jørgensen*. Af alle krigsfangerne er eventyreren, fantasten, kaperkaptajnen og spionen Jørgen Jørgensen utvivlsomt den mest fascinerende. Han har gennem årene

været emne for forskellige bøger, både i Danmark og i England. Intet kort portræt kan virkelig yde denne farverige person fuld retfærdighed. Da han ankom til Reading i oktober 1810 i en alder af 28, havde han allerede sejlet jorden rundt, været en af de først europæiske bosættere i Tasmanien og været kaptajn på det overvundne kaperskib *Admiral Juul* i 1808. Han havde også overtaget magten i et land! Island, som han erklærede for en republik uafhængig af Danmark tidligt i juli 1809. Han nåede at regere i to måneder, før englænderne "afsatte" ham. Han var kendt i Danmark som "Hundredagskongen" eller blot "Kong Jørgensen". Han var en hektisk forfatter og maler, der altid formåede at charmere sig vej ind hos samfundets ovre lag og ufravigeligt franarre dem penge! Han var meget upopulær blandt de andre danske krigsfanger, der anså ham for at være en landsforræder. Han endte sine dage tilbage i Tasmanien, hvortil han var blevet deporteret som gemen straffefange.

Hvor boede de, og hvordan levede de?

Ifølge Dahlerup skulle alle fangerne ved ankomst til Reading melde sig hos en befuldmægtiget, en lokalt udpeget embedsmand for *The Transport Board*, en myndighed under Admiralitetet som var ansvarlig for behandlingen af krigsfanger. Her blev deres navne og oplysninger indskrevet i *The General Entry Record Book*, som nu opbevares i National Archives i Kew, London. Den befuldmægtigede i Reading var en vis Mr. Herbert Lewis, som i 1820 skulle blive Readings borgmester. Han boede sammen med sin søster lige ud til markedspladsen, hvor han drev en butik, der handlede med glasvarer. Dahlerup beskrev ham som "en lille mager Mand" på omkring 50 år, som havde "et stille og frygtsom Væsen" og som var "skikkelig og godmodig." Det var uden for Mr. Lewis butik på markedspladsen, at fangerne skulle monstre mindst to gange om ugen, selvom militære officerer snart blev fritaget for dette og i stedet blot skulle møde op i Mr. Lewis butik hver mandag for at få udleveret deres ugepenge. Det næste, fangerne skulle, var at finde et logi, hvilket Mr. Lewis hjalp til med, og – hvis de ikke havde nogen penge – at finde et arbejde, for at kunne understøtte sig selv. Dahlerup skriver: "De fattige Capitainer, især dem fra Jagter og Kystfarere, greb ligesom de fattige Styrmand til forskellige Midler for at skaffe sig lidt Fortieneste; forstode de et Haandværk, som Skrædderi eller Skomageri f. Eks., arbejdede de for deres Landsmænd eller søgte Arbejde for Byens Mestere, Andre toge fat som Dagleiere paa Landeveie og i Marken" og "næsten Alle levede, af Frygt for den uvisse Fremtid, meget sparsomt og knapt."

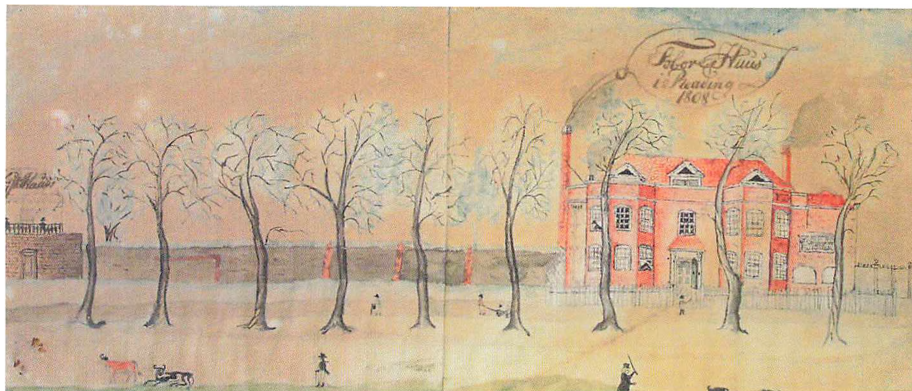
Opblødningen af parolepas-betingelserne

Som tiden gik, og fangerne og byboerne lærte hinanden at kende, begyndte der tydeligvis at opstå en voksende respekt mellem parterne, og som et resultat af dette skete der noget bemærkelsesværdigt: De strenge betingelser, der blev stillet i parolepassene, blev efterhånden enten set igennem fingre med eller helt ignoreret. Det er muligt, at det var Mr. Lewis, som startede denne opblødning. Dahlerup skriver, at af ham "generedes vi iovrigt ligesaa lidt som af de strenge Grændser, vor Parol paalagde os med

Fantast, eventyrer, kaperkaptajn, spion og selvudnævnt konge af Island – Jørgen Jørgensen var på alle måder en omstridt person. Men ligesom von Scholten, Dahlerup og Motzfeldt var han også på parole i Reading. Gengivet efter Claus Ib Olsen: "Vi, Jørgen Jørgensen."

Pageant House ud til *the Forbury* i Reading i henholdsvis et foto, fra kort før huset blev revet ned i 1962, og en samtidig akvarel af skibsdrenge Christian Laur August. I huset, som lejedes af den fremtrædende familie Simeon, boede en overgang flere officerer inklusiv både Dahlerup og Motzfeldt, samt ovennævnte Christian og hans far, fanøskipperen Hans August. Christian fik tjansen med at holde hus og være køkkendrenge. *Reading Library og Orlogsmuseet – Statens Forsvarshistoriske Museum.*

Hensyn til Spadseren og Hiemmeværen efter Solens Nedgang”. Snart spredte denne afslappede holdning sig også blandt beboerne i Reading. Dahlerup skriver: ”Det viste sig snart, at vi Intet havde at befrygte af Egnens Indvaanere og Bonderne i Omegnen; det faldt Ingen ind at ville fortjene en Guinea (*1 Guinea = £1 og 1 Shilling, eller 21 Shillings = en ikke ubetydelig sum. Red.*) ved at opbringe en Krigsfange, og vi toge snart Mod til os at spadsere om allevegne.” Peter Motzfeldt bekræfter dette: ”Vi var ialt over 300 og aldrig horte jeg, at nogen af os mødte andet end forekommenhed. Af beviser, som folket gav på sin tankemåde, vil jeg anføre: Vore parolepasse indeholdt, at vi skulle være i kvarter, når sol gik ned; men der var aldrig nogen, som brod sig om at se denne bestemmelse overholdt, og vi var ude, så længe vi vil. Engang da her var bleven en ny major, ville denne gøre sig vigtig og udgav gentagende gange plakater med opfordring til folket at tage os op om aftenen, ja han udlovede endog en guinea for hver, som blev opbragt, men han var ikke i stand til at få nogen til at gøre det, og vi gik ud som for.”

Fri til at leve som almindelige borgere

Denne frigørelse for de strenge og begrænsende parolepas-betingelser havde en betydelig indflydelse på krigsfangerens liv – de var nu i stand til at leve ligesom alle andre byboere. Den eneste restriktion var nu, at det ikke var tilladt at flygte. De kunne nu gå ud om aftenen/natten og forlade byen på udflugter, hvilket turen til høstfesten beskrevet i artiklens indledning er et glimrende eksempel på. Dahlerup skrev om denne tur, at de tog af sted tidligt om morgenen ”til Trods for det strenge Forbud I vore Parolpasser, i det sikre Haab, at Bondealmuen i England var for godmodig og dannet til, at Nogen skulde lade sig friste til at opbringe os for at fortjene den Guinea, der lovedes i Opbringningspenge.” For at få sin daglige motion kunne Dahlerup og hans officersvenner gå lange ture i det omkringliggende landskab. Han skriver: ”over Marker og Enge, langs de deilige Flodbredder og undertiden ud til længer bortliggende Bøndebyer. Og Reading var rig paa deilige Spadseregange.” Ofte var målet for gåturene et af de fire store landsteder, som lå et kort stykke vej uden for Reading. Om aftenen kunne Dahlerup - ligesom de andre fanger - gå på kro og ryge en pipe tobak, læse aviser og tale med de lokale håndværkere, som han beskrev som meget respektable personer.

Current Number.	Prizes' Names.	Whether Man of War, Privateer, or Merchant-Vessel.	When taken.	Prisoners' Names.	Quality.	Age.	Stature.		Hair.	Eyes.	Complexion.	Person.	Marks or Wounds.	Time when received on Parole.	From whom, or whence.	Ex. Dis. or Run.	Time when...	Whether, and what Order discharged.
							Feet.	Inches.										
X 301	Thomas	Island	23 rd Dec 1800	William Scholten	Lieutenant	41	5	5 1/2	Light Blue	Blue	Fair	Medium	None	1800 (May)	Marston			
X 302	do	do	do	Nason	Servant	21			Black	Black	Black	Medium	None					
X 303	Prime Scholten	Island	22 nd Dec 1800	John C. Kruger	2 nd Lieut.	20	5	7 1/2	Light Brown	Blue	Fair	Medium	None	1800	Pharham			1800
X 304	Frederick	Island	do	David Dahlerup	3 rd Lieut.	19	5	10	do	do	do	Light	None					
X 305	do	do	do	Peter P. Lutter	4 th Lieut.	19	5	6 1/2	do	do	do	Medium	None					

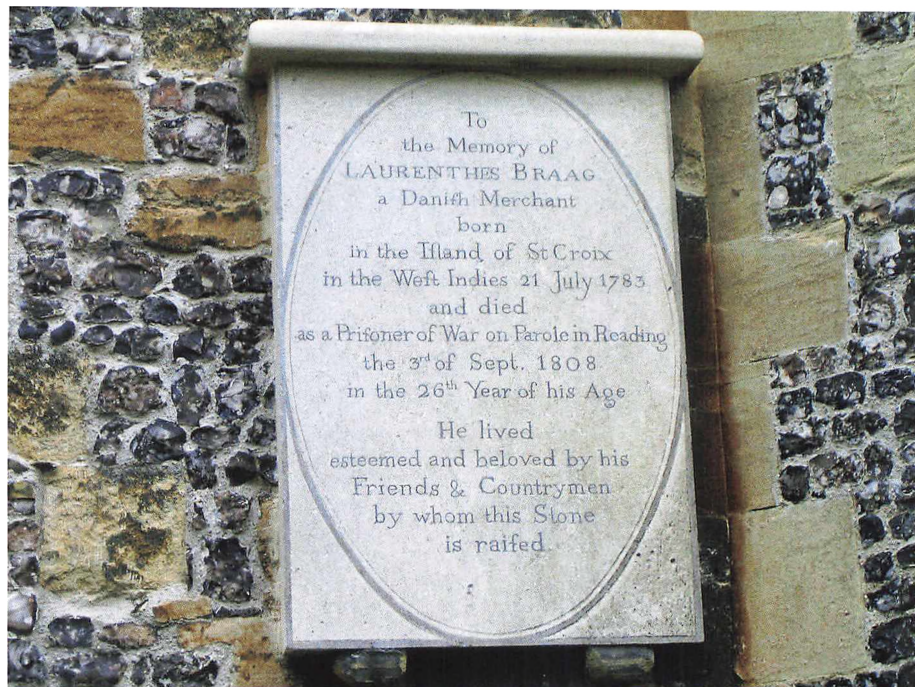
Integration i lokalsamfundet

Mange eksempler på, hvordan krigsfangerne blev integreret i lokalsamfundet, er kommet for dagen, hovedsageligt gennem Dahlerups memoirer, og er for talrige til alle at blive nævnt her. Vi ved for eksempel, at nogle af skibskaptajnerne var medstiftere af en frimurerloge i Reading, at en lokal doktor behandlede krigsfangerne gratis, og at Dahlerup sammen med nogle venner overværede det største hestevæddeløb i England, *The Derby* ved Epsom i det sydvestlige London. Under sin anden periode som krigsfange på parole i Reading, fra september 1810 til juli 1811, organiserede Dahlerup en motionsklub for fangerne, og det blev et normalt syn hver morgen at se en gruppe danskere i skjorteærmer spille langbold på *The Forbury* (et åbent, grønt areal i Reading), meget til underholdning for de lokale som stoppede op og kiggede på. Vi ved også, at de danske fanger deltog i det store årlige marked i Reading, hvor de helt igennem morede sig ved de forskellige attraktioner og med en blanding af forundring og forargelse overværede den straf, der blev tildelt småkriminelle i *The Pillory*, en hævet, roterende platform hvorpå den kriminelle blev sat i gabestok, alt imens de lokale under hujen og skrigen kastede rådden frugt og grønt, dyreindvolde fra slagterbutikken og skrald fra rendestenen i hovedet på forbryderen.

Der er dog også mere charmerende eksempler på integrationen. Blandt disse er den af Dahlerup beskrevne ugentlige dansant, som en af de unge flådeofficerer ved navn Fugl organiserede, da vinternætterne faldt på i 1808. Fugl, som var blevet forlovet med en vaskekones datter, som Dahlerup beskrev som "en overmaade sædelig og kion ung Pige", organiserede dansanten med sin forlovede og hendes 17-18-årige veninder, som Dahlerup også beskrev som "unge, smukke og virkeligheden saa sædelige og velopdragne som nogen unge Pige af den høiere Middelstand hjemme hos os." "Balsalen" var kælderens i hjemmet hos en af pigerne, og Fugl arrangerede det sådan, at der kom et dusin eller flere unge danskere, officerer, kadetter, skibskaptajner og styrmænd hver uge. Musikken blev leveret af en eller to violinister, og nogen gange spillede nogle af fangerne også op, enten for fornøjelsens skyld eller for et glas punch. Denne punch var altid ret svag (alkoholmæssigt) og lavet af en af pigernes modre, som også deltog som anstands dame. Dansanterne sluttede aldrig senere end klokken elleve om aftenen. Dahlerup skriver, at: "vi glædede os alle som uskyldige Børn paa disse Baller," og at: "alt gik saa net og anstændigt til som paa det bedste fornemme Bal, jeg nogensinde har været til." Yderligere fik danskerne den ros fra pigernes modre, at: "vi Danske

Kopi af siderne i *The General Entry Record Book*. Man ser som nr. 301; Peter von Scholten, og nr. 304 Hans Birch Dahlerup. Læg også mærke til at von Scholtens sorte slavedreng og tjener blot har fået beskrivelsen "Black Boy" – det bevidner datidens menneskesyn. *National Archives at Kew*.

Mindetavle for fangen Laurentius Braag, der døde i Reading. Tavlen blev opsat på St. Marys kirke af hans medfanger. Foto af Dorte Bodenhoff.

vare grumme nette og artige Mennesker.” Fugl giftede sig senere med sin forlovede, og det blev ikke det eneste tværnationale ægteskab, der kom ud af fangeopholdet i Reading. Vi kender også til to andre ægteskaber: skibskaptajnen Joseph Jessen der giftede sig med sin udlejers datter Elizabeth, og søhelten Hans Carl Bodenhoff, der var taget til fange efter et heroisk forsvar ud for Tromsø og blevet hårdt såret i kampen, giftede sig med en smuk arkitekt-datter, Sarah Serena Cooper.

Mangel på penge og offentlig understøttelse

I efteråret 1808 begyndte manglen på penge at være et stort problem for krigsfangerne. Ugepengene, som fangerne skulle leve af, og som var skaffet til veje ved offentlig indsamling blandt folkene i Reading, strakte ikke. Dahlerup skriver udførligt om manglen på penge, hele to gange måtte han flytte til et billigere logi. Problemet blev forværret af det faktum, at en appel om midler til den danske generalkonsul i London, Wolff, var blevet afvist, og kontakt mellem Danmark og England var blevet afbrudt af den danske regering. Dahlerup skrev: ”vi vare hele Tiden uden Efterretninger hiemme fra og kunde ingen Breve sende til Slægtninge og Venner.” Det var også på denne tid, at en af fangerne døde. En ung købmand fra St. Croix ved navn Laurentius Braag døde d. 3. september. I sympati for danskernes situation indrykkede Mr. Lewis fem dage senere en appel i *The Reading Mercury*. Han skrev på datidens meget korrekte sprog:

”De danske krigsfanger på parole i Reading tilkendegiver deres taknemmelige erkendtlighed til de Damer og Herrer, som så venligt har bidraget til de indsamlede midler, såvel som til indbyggerne i almindelighed, for den gæstfrihed man

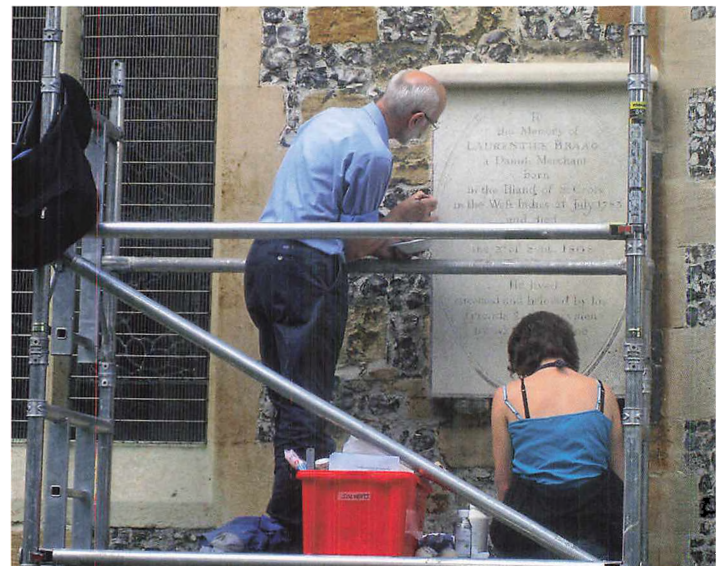
har vist dem; de gøse dog ydmygt opmærksom på at denne fond, hvoraf de hidtil har modtaget 2s. 6d. (2 Shilling og 6 Pence) hver om ugen nu er udtomt; og siden deres venner i hjemlandet er forbudt, under dødsstraf, at have nogen form for kommunikation med dem, er de i den nuværende uheldige situation nødsaget til atter at appellere til den blandt den Britiske Offentlighed så kendte velgørenhed. En yderligere subscriptions til afhjælpelse af deres nød er allerede iværksat af nogle Købmænd og Gentlemen i London, som de ydmygt nærer håb om også må blive udvidet til denne by med omegn, især eftersom vinter-sæsonen nærmer sig, og da vil deres nød være alt mere øget. Subskriptioner vil taknemmeligt blive modtaget ved begge Bank Husene, i denne eller tilliggende byer, og af Mr. H. Lewis, befuldmægtiget, til Krigsfangerne og navnene på donorer af subscriptions vil blive trykt her i fremtidige aviser med mindre andet ønskes.”

Tre uger senere, d. 3. oktober 1808, blev en liste på 44 navne publiceret, og et beløb på hele 118 £ og 7 Shilling var blevet indsamlet fra hele Berkshire, de tilliggende grevskaber og London. Mange af de, der bidrog, var kendte navne i Readings sociale liv: Blandt, Simeon, Vansittart og Valpy samt ”En Frue (en ven af de nødlidende)” og selvfølgelig Mr. Lewis selv, som bidrog med 2 Guineas. To uger senere – d. 17. oktober – tryktes yderligere en liste over donorer, denne gang havde 14 bidragydere indsamlet 26 £ og 5 Shilling. Den største enkelt-donation kom fra Woodley Kavaleri militsen, som ved afslutningsmiddagen for deres årlige inspektion havde doneret 10 Guineas fra deres bodekasse. Den følgende måned – d. 14. november – fik yderligere 12 bidragydere deres navn i avisen. Blandt disse var ejeren af et af de store landsteder uden for Reading, Mr. J. E. Liebenrood, samt nogle af de håndværkere – medlemmer af den lokale Odd Fellow Loge - som fangerne socialiserede med. Denne gang var der blevet indsamlet 23 £ og 18 Shilling. Og endelig publiceredes i *The Reading Mercury* d. 23. januar 1809 en liste med 6 bidragydere, hvor to var meget store enkelt-donationer på 10 Guineas hver, fra henholdsvis Reading Volontorregiment og Mr. Edward Simeon. Den fulde sum lød denne gang på 28 £ og 7 Shilling. Af dette fremgår det tydeligt, hvor stor en støtte og opbakning fra offentligheden i Reading fangerne havde, hvilket hjalp dem gennem den kolde vinter. Der er derfor pudsigt, at Dahlerup ikke nævner dette i sine memoirer.

Flere fanger på flugt i 1809

I hele perioden 1808-1809 var der en lille men konstant strøm af fanger, som blev frigivet eller udvekslet og fik lov at tage hjem. Der var dog også en del, som tog chancen og flygtede. Givet den afslappede holdning til betingelserne i deres parolepas var det heller ikke svært at forlade byen. Kun en håndfuld – 9 i alt – besluttede at stikke af i 1808. Dette fremgår af *The General Entry Record Book*. Hen over forår og sommer 1809 var der en lind strøm

Restaurering af Laurentius Braags mindetavle. Efter 200 år i vind og vejr var indskriften næsten ulæselig; derfor indsamlede borgerne i Reading de 1300 £, en restaurering kostede. Endnu en gang donerede Reading-borgerne penge til de danske krigsfanger; just som i 1808-09. Foto af John Nixon.

De tre gange, Dahlerup måtte gå i fangenskab, var – til trods for at han fik det bedste ud af sine ophold i Reading – næppe blandt hans stjernestunder. Langt mere hæder var der, da han hentede billedhuggeren Thorvaldsen hjem fra Italien på fregatten *Rota* og hjalp ham i land under folkelig jubel. Frise på ydervæggen af Thorvaldsens Museum. Foto af Steffen Harpsøe.

af flugtfanger, men i sensommeren og efteråret forvandlede den linde strøm til en veritabel udvandring af flygtende fanger. Hvorfor eller hvordan dette skete vides ikke. En teori – som synes plausibel – er, at flugten blev organiseret af pengeafpressende smuglere, som tog ikke uanseelige summer for at smugle fangerne ud af landet; penge som fangerne selvfølgelig skulle skaffe først. I Carl Roos bog fortælles blandt andet historien om en fransk krigsfange, maleren L. A. Garneray, som flygtede med en smuglerbåd, og det ville være logisk, at smuglere, som i hemmelighed landede på kysterne med værdifuld kontrabande, ville ønske at fylde båden med en ligeledes værdifuld last på returrejsen.

Hvad end årsagen var, så flygtede fangerne i august-oktober 1809 i grupper på op til 7 ad gangen. Dette antyder, at flugten var organiseret. Med så mange undvegne fanger (51 på 3 måneder) var det næppe nogen overraskelse, at de tilbageværende fanger blev givet deres frihed i en generel amnesti i anledning af 50-års jubilæet for Kong Georg 3.s tronbestigelse onsdag d. 25. oktober 1809. Sandsynligvis var den høje flugtrate ikke den eneste årsag til frigivelsen, men den kom i alle fald belejligt!

Kong Georgs 50-års jubilæum og frihed

Selvom fanger stadig flygtede indtil to dage for amnestien, blev alle de tilbageværende fanger – nogle af dem havde boet i Reading i to år, andre i få dage – givet deres frihed under megen pragt og højtidelighed. Deres frigivelse faldt sammen med store fejrin-

ger, fester, parader og losladelsen af skyldnere fra gældsfængsel, hvilket skete i alle byer over hele landet. Festlighederne begyndte i Reading allerede klokken 6 om morgenen, hvor soldater fra det Kongelige Berkshire Regiment af den lokale milits stillede op på markedspladsen uden for Mr. Lewis' butik og affyrede tre salutter. Dette blev akkompagneret af ringning med kirkeklokker fra flagbeklædte klokketårne og bifald fra byboerne. Klokken 9 skete der ifølge korrespondenten fra *The Reading Mercury* følgende: "Alle de danske krigsfanger, næsten 200 i antal, var samlet på Markedspladsen hvor de glædelige nyheder om deres frisættelse som konsekvens af denne frydefulde begivenhed blev dem meddelt af Mr. Lewis. ... Glæden der udtryktes i dem ved denne lejlighed kan bedre tænkes end beskrives og blev udtrykt ved de mest ivrige og gentagne udråb." Derefter overrakte danskerne og nordmændene, som et udtryk for deres taknemmelighed over gæstfriheden vist dem af indbyggerne, borgmesteren og byrådet, en model af et linjeskib. Modelskibet var lavet af en af fangerne ved navn Sivert Riiberg og er nu på museet i Reading. Korrespondenten afsluttede med sin egen hyldest: "Vi kan ikke lade denne begivenhed fare uden at tilkendegive Vor approbation af den ordentlige og respektable måde, hvorpå disse uheldige mænd har opført sig under deres residens her i denne by." I samme udgave af *The Reading Mercury* benyttede fangerne sig selv af lejligheden til at takke folkene i Reading - og Mr. Lewis især - for deres venlighed. De skrev: "De danske krigsfanger beder om forlov at udtrykke deres taknemmelighed for den venlige behandling, de altid haver modtaget under deres lange residens i købstaden. De ønsker alt mere at erkende den opmærksomhed de altid har modtaget fra Mr. Lewis, den befuldmægtigede, byrådet og de indbyggere, som så liberalt har underholdt dem på Woolpack, Royal Oak og Wheatsheaf kroer på onsdage." Således endte en bemærkelsesværdig periode, hvor mærkatet "krigsfange" var blevet erstattet af mærkatet "ven". Man kan kun forestille sig, hvordan afskedsfesterne var; en fange berettede, at det var en højstemt og glad aften, hvor de var ude til klokken 4 om morgenen! Som afsluttende gestus forærede byen fangerne en sum på 10 £ fra den subscriptionsfond, der var oprettet til at dække udgifterne ved jubilæumsfestlighederne.

Maleri af markedspladsen i Reading set omtrent fra Mr. Lewis' butik. Det var her, de danske krigsfanger tog opstilling d. 25. oktober 1809 og modtog amnestien i forbindelse med Kong Georgs 50-års tronbestigelses-jubilæum. Reading Town Hall.

Senere fanger

Der gik dog ikke mere end to måneder, før der igen begyndte at ankomme dansk-norske krigsfanger til Reading. Denne gang dog i mindre antal. Fra december 1809 og til slutningen af krigen kom der yderligere 124 fanger. Det blev dog aldrig det samme som for amnestien. Dahlerup skrev om denne periode, at livet gik videre som for, og at manglen på midler ikke var et problem for ham denne gang, eftersom de militære krigsfanger nu modtog en understøttelse fra både den danske regering såvel som den britiske. Han beklagede sig dog over en mangel på "dannede mænd", som han kunne socialisere med blandt fangerne. For som Dahlerup forklarer, så havde "de Fleste eller Alle fandt eller havde fundet Midler til at komme paa fri Fod og vende hjem

Da den nyrestaurerede mindetavle for Laurentius Braag blev genindviet, holdt man i Reading en indvielsesceremoni den 29. oktober 2009. Datoen var bevidst lagt så tæt som muligt på 200 året for amnestien. Blandt deltagerne var den engelske dronnings repræsentant i Berkshire, borgmesteren i Reading, den danske forsvarsattaché i London, Kaptajn Niels Erik Sørensen, repræsentanter for Fanø Museum samt to efterkommere af krigsfangerne, Dorte Bodenhoff og Birgith Braag Winther. Fotos af Neil Palmer.

til Fædrelandet.” Det var også i denne periode, at fantasien og eventyreren Jørgen Jørgensen, som Dahlerup både afskyede og fandt fascinerende, boede i Reading. I stedet gav Dahlerup sig til at studere, og da han nu talte flydende engelsk, skrev han appellbreve på vegne af de danske fanger på fængselskibene. Dahlerup endte vel nærmest som anglofil og konkluderede at: ”det engelske folk... i Grundtrækkene have saa meget tilfælleds med det danske folk, at jeg vilde sige, at det staaer os nærmere i Charakter end vore to nærmeste Stamme- og Sprogvandte, Nordmanden og Svensken.” Mod slutningen af krigen, under Dahlerups tredje ophold, der begyndte i november 1813, beklagede han sig igen over, at de andre fanger var ”næsten Alle af den lavere Classe, Skippere og Styrmand.” Byen var nu også fuld af hollændere og franskmænd. Han havde dog to danske soofficersvenner, hvoraf den ene var H. C. Bodenhoff, der var blevet såret af et sabelhug i hovedet i træfningen ved Tromsø og stadig havde brug for lægehjælp. Da freden endelig kom med traktaten i Kiel i januar 1814, blev Dahlerup som den ældste danske officer i England sendt til London af *The Transport Board* for at hjælpe med hjemsendelsen af de resterende danske krigsfanger.

Nogen blev dog efterladt på engelsk grund. I *The General Entry Record Book* er bogført at der blandt de danske fanger var 7 dødsfald, heraf ét selvmord. Alle blev begravet ved en af de tre hovedkirker i Reading. Kun én har efterladt sig et varigt minde – den tidligere omtalte 25-årige kobmand Laurentius Braag fra St. Croix. Laurentius må have været meget vellidt blandt sine medfanger, for de opsatte en mindetavle over ham uden på St. Marys kirke i det centrale Reading.

Efterskrift

Under al den tid, fjendtlighederne mellem Danmark-Norge og England stod på, havde de danske krigsfanger en utrættelig ven og forkæmper i den danske præst i London, Pastor Ulrik Frederik Rossing. Hans datter Hedvig beskrev forskellen i attituden over for krigsfangerne mellem den britiske stat på den ene side og befolkningen på den anden side således: ”kun regerings tjenere fra den højeste til den ringeste var ubarmhjertige; den Engelsk befolkning I det hele taget viste afsky for Englands overfald på Danmark og ville gerne hjælpe krigsfangerne.” Historien om ”The Gentlemen Danes” må siges at bekræfte den sidste halvdel af denne påstand, den første halvdel synes delvist demonteret af Mr. Lewis, den befuldmægtigede for *The Transport Board* – men han var jo også kun civilist med en almindelig beskæftigelse ved siden af.

Artiklen er oversat fra engelsk af redaktør Steffen Harpsøe.

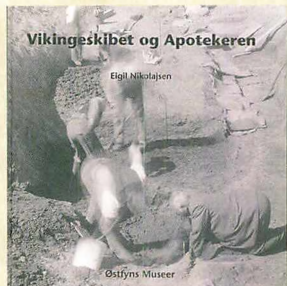
John Nixon fra Reading er amatørhistoriker og underviser i dansk ved British Defence Language School i Beaconsfield.

Forskning i området pågår til stadighed og udmunder muligvis i en bog om emnet; John Nixon vil gerne i kontakt med personer, der ligger inde med informationer om emnet, især af slægten Dahlerup.

Eigil Nikolajsen

Vikingskibet og Apotekereren

Kerteminde, Østfyns Museer, 2010. 131 s. (illus.), 125 kr.

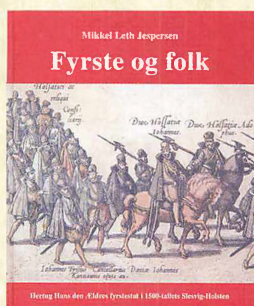

Poul Helweg Mikkelsen fra Odense var mere end apoteker, han var også en særligt begavet amatørarkæolog. I bogen fortælles historien om, hvordan han kom på sporet af sit "fund" – Ladbyiskibet, om hvordan spørgsmålet om bevaringen af det for eftertiden blev afklaret; og om hvordan Ladbyiskibsmuseet siden hen udviklede sig til et moderne besøgssted – Vikingemuseet Ladby.

Mikkel Leth Jespersen

Fyrste og folk**Hertug Hans den Ældres fyrstestat i 1500-tallets Slesvig-Holsten**

Studieafdelingen og Arkivet, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2010. 263 s. (illus.), 248 kr. (inden 15. sept. 198 kr.)

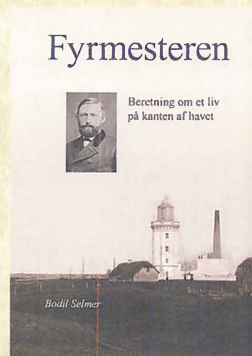

Hans den Ældre var en af tre regerende hertuger i Slesvig-Holsten i årene 1544 til 1580. Hans fyrstestat opstod, da hertugdømmerne blev delt mellem ham og brødrene kong Christian III og Adolf. Bogen beskriver, hvorledes Hans regerede sine områder i en tid, hvor der endnu ikke fandtes faste statslige strukturer. Hertugen måtte basere sin administration på alliancer med selvbevidste slesvig-holstenske adelsmænd og gesjæftige eliter i lokalsamfundene. Bogen giver et farverigt indblik i renæssancens fremmedartede verden og hertugen i samspil med fyrstekolleger, stormænd og almindelige bønder.

Bodil Selmer

Fyrmesteren.**Beretning om et liv på kanten af havet.****Chr. Heering 1843-1905**

Esbjerg, Fiskeri- og Søfartsmuseets Forlag, 2010. 255 s. (illus.), 229 kr.

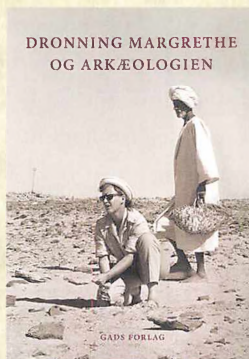
Værket skildrer gennem antropologisk beskrivelse livet på kanten af havet i slutningen af 1800-tallet. Fra Heerings tid som menig på fregatten Jylland i 1864, til bestridelsen af posten som fyrmester på Bovbjerg Fyr, datidens mest avancerede fyr i verden, med hvad det indebar af dramatiske strandinger og bevægende redningsaktioner. Heering var også en ivrig fortæller for udvikling af kystsamfundene, og det er her bogen reflekterer over, hvordan den store historie finder genklang hos den enkelte.

hvid

Jesper Laursen m.fl.

Dronning Margrethe og arkæologien

Gads Forlag, 2010. 230 s. (illus.), 249 kr.

I bogen skildrer en række forfattere og tidligere udgravningsfæller regentens fascination af og virke for og i arkæologien. Der fortælles om, hvordan den unge prinsesse først mødte arkæologien og om udgravningsbesøg i gummistøvler og mudder. Der er også fortællinger om Dronningens arkæologistudier og de udgravninger, hun har deltaget i, både de hjemlige og de udenlandske, fra Italien sammen med morfaderen, kong Gustav 6. af Sverige, og til Nubien.

hvid

SKØNLITTERATUR:

Charles McCain

En retskaffen tysker

Lindhardt & Ringhof, 2010. 448 s., 299,95 kr.

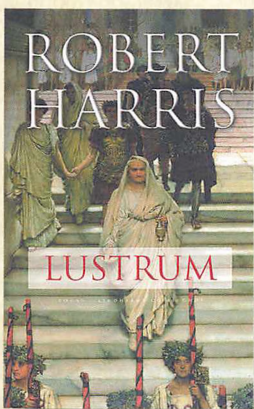
Krigsroman, der skildrer livet som tysk soldat under krigen. Maximillian Breckendorf er marineofficer i den tyske flåde, han er ikke nazist men glødende patriot, og han er i begyndelsen uforstående over for den iver, hvormed hans overordnede kaptajn på Graf Spee opretholder konduite over for fjenden og behandler krigsfanger med værdighed. Max kommer dog til

at indse, at denne respekt er den eneste værdighed, krigens absurditet lader tilbage.

Robert Harris

Lustrum

Lindhardt & Ringhof, 2010. 432 s., 299,95 kr.

Lustrum er 2. bind i trilogien om magtkampene i det gl. Rom, og dette bind er i særdeleshed et studium af magtens anatomi, dens evigt tillokkende karakter og dens enorme rædsler. Tiden er år 63 før Kristus, og syv mænd kæmper om magten: Cicero, konsulen; Cæsar, hans unge og ubarmhjertige rival; Pompey, republikkens mægtigste general; Crassus, den rigeste mand; Cato, en politisk fanatiker; Catalina,

psykopaten, og Clodius, en ambitiøs playboy. En historie om alliancer, forræderi, grusomhed, forbrydelser og forførelser.

Maria Helleberg

Patrioten – Slægten, bind 17

Lindhardt & Ringhof, 2010. 224 s., 249,95 kr.

Troels Dane, søn af Karen Dane, er hovedpersonen i dette bind af 'Slægten'. Troels oplever både slaveoprør og at være engelsk fange under sine ophold i de danske kolonier og på sine sejladsere med slaveskibe. Han knytter dog venskab med en del englændere under sit fangenskab. Splittet mellem sine holdninger og følelser, som dansk patriot, må han imidlertid holde lav profil i forbindelse med Englandskrigene,

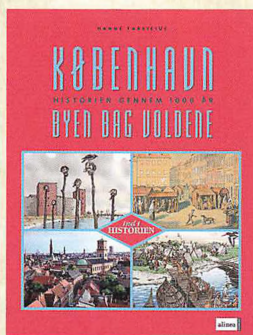
da han om bord på et skib i den engelske flåde uforvarende kommer til at deltage i Slaget på Reden.

FOR BØRN OG UNGE:

Hanne Fabricius

København, byen bag voldene Historien gennem 1000 år

Alinea, 2009. 88 s. (illus.), 220 kr.

Historien om Danmarks hovedstad er fyldt med spænding og dramatik, helte og skurke, rigdom og fattigdom, forbrydelse og straf. Man kommer tæt på danmarkshistoriens store begivenheder og på dagligdagen for ganske almindelige københavnere. Man møder bl.a. Absalon, Leonora Christina, bøsseskytten Jon Olafsson, ølbryggere, tyveknegte, rapkæftede

madammer, guldmageren i Nyhavn, morderen Worm og bordelværtinden Anne Hattemagers. I "København, Byen bag voldene" løftes sløret for livet i "de gode gamle dage", som måske ikke var så gode endda! Undervisningsbog fra 12 år.

Wulf Schmidt

— og den tyske militære efterretningsvirksomhed i Danmark 1940

SIMON OLSSON OG TOMMY JONASON

At Tyskland bedrev en omfattende efterretningsvirksomhed i Danmark var velkendt allerede før invasionen d. 9. april 1940. I efteråret 1939 konstaterede Politimester Martensen-Larsen i en meddelelse til det danske Sikkerhedspolitis ledelse, at: ”der af forskellige Personer i Tønder Politikreds blev drevet Spionage til Fordel for Tyskland”. Det var også velkendt, at denne efterretningsvirksomhed for en stor del var lokaliseret i Sønderjylland og blandt medlemmerne af nazistpartiet NSDAP-N. Den tyske spionage kom dog delvist til at fortsætte selv under besættelsen, og en af spionerne var Wulf Schmidt fra Aabenraa, senere kendt under kodenavnet TATE som dobbeltagent for englænderne. Han kom til at bedrive efterretningsvirksomhed for tyskerne i København i over to måneder, næsten uden resultat. Betydeligt flere og vigtigere oplysninger kom han dog senere til at levere fra Storbritannien. Hvad tyskerne imidlertid ikke vidste, var at han agerede dobbeltspion for briterne og forsynede sine (oprindelige) arbejdsgivere med falske oplysninger.

Wulf Dietrich Christian Schmidt, alias TATE no. 3725, hilser her på borgmesteren af Mainz i 1959. Ikke overraskende er Wulf på billedet anonymiseret, da dobbeltagenter også efter endt aktiv tjeneste kunne blive mål for likvideringer. Gengivet efter Richard Deacon: ”Spy!”

Wulf Dietrich Christian Schmidt blev født i 1911 i Aabenraa som det fjerde barn af advokat William Schmidt og hustru Helene Bruhn. At faderen var af tysk afstamning, mens moderen var af dansk kom til at præge Wulfs opvækst, særligt da faderen, efter moderen pludselig døde, da Wulf var 8 år, opdragede ham strengt ”preussisk”. Efter studier i både Aabenraa og Flensborg sendtes han af faderen – mod sin vilje – til en gård som landbrugselev, noget som Wulf senere beskrev som den værste tid i sit liv. Gårdejereren var streng, og hans hustru endnu værre; bedre blev det ikke, efter at han blev sendt til et andet landbrug. For en gangs skyld konfronterede Wulf sin far og

fortalte, at han ikke ville uddannes som landmand, hvilket faderen faktisk accepterede. I stedet sendte faderen ham til Eutin i Tyskland, hvor han i 6 måneder uddannedes ved en ride- og kuskeskole. Dette passede Wulf godt, og han fik gode karakterer. 20 år gammel indkaldtes Wulf i 1931 som rekrut ved Garderhusarregimentet (også kaldet 2. Dragonregiment) i Kobenhavn, og af lægdsrullen, som ligger på Landsarkivet for Sønderjylland, fremgår det, at han ved indkaldelsen var 166 cm høj, spinkelt bygget og havde mørkt hår og blå øjne. Wulf trivedes hos husarerne, og da han var en dygtig rytter, fik han mulighed for at gennemgå befalingsmandsuddannelse, inden han efter et ophold ved 5. Dragonregiment i Randers vendte tilbage til husarerne i Kobenhavn som kornet. Wulfs drom om en karriere som hussarofficer kom dog på tværs af hans far, som forlangte, at han tog sin afsked fra den danske hær, hvilket han også gjorde i februar 1933. Wulfs ældre bror, Kai, var kort forinden gået ind i det tyske flyvevæsen ved Magdeburg Aerosportclub og skulle senere blive major i Luftwaffe. Faderen mente ikke, at brodrene kunne gøre karriere for to forskellige landes hære samtidig, og da hans sympatier lå hos Tyskland, måtte Wulfs karriere ofres. Faderen flyttede samme år til Berlin efter at have giftet sig med en tysker, en flytning som formentlig delvist frigjorde Wulf fra faderens strenge kontrol. Meget tyder på, at Wulf selv efter flytningen søgte en karriere, som accepteredes af faderen. Han begyndte derfor at studere landbrugsmaskiner i Zeesen sydost for Berlin, en studieplads som faderen havde skaffet. Han kom imidlertid til at forlade denne studieplads allerede efter kun 2 dage for i stedet at følge en transport af heste fra Danmark til Argentina i juli 1933, hvor han siden arbejdede som inspektør på en farm, der blev drevet af en dansker. Opholdet i Argentina sluttede i begyndelsen af 1936, da Wulf fik blindtarmsbetændelse og vendte tilbage til Europa for at komme sig oven på operationen.

Blandt bananer i Cameroun

Hjemme i Europa studerede Wulf midlertidigt agronomi ved universitetet i Berlin, endnu en studieplads som faderen havde skaffet. Imidlertid skulle et besøg hjemme hos morforældrene i Sønderjylland fore ham ind på en ny karriere; dér kom det til hans kendskab, at et tysk firma, Afrikanische Frucht Compagnie i Hamburg, søgte personale til sine bananplantager i det centralafrikanske Cameroun. Uden at informere sin far om det forlod Wulf i oktober 1936 universitetet i Berlin og begav sig til Cameroun, efter dog først at være blevet medlem af det tyske nazistparti i Nord-slesvig, NSDAP-N – ifølge Wulf selv var det et krav fra arbejdsgiveren. Cameroun, som mellem 1884 og 1918 havde været en tysk koloni, var efter Første Verdenskrig blevet delt mellem Storbritannien og Frankrig, men siden 1920'erne havde mange af de tidligere tyske plantageejere købt deres plantager tilbage. Sun Farm, som Wulf arbejdede på, lå ved foden af Mount Cameroon og bestyredes af en tysker ved navn Georg Storm. Wulf fandt arbejdet bekvemt, og han havde ca. 50 tyske kolleger; disse styrede de omkring 3.900 lokalt rekrutterede arbejdere. Flere af tyskerne var medlem af NSDAP, og partiet havde tilmed sin egen landsafdeling i Cameroun. Dette til trods plejede tyskerne dog omgang med deres britiske kolleger, og de fejrede blandt andet kirkehojtideligheder sammen. Trods den lange afstand til Tyskland kunne Hitlers

Wulf Schmidt i sin uniform som Garderhusarrekruit. Gengivet efter Nigel West: "Seven Spies Who Changed The World."

STAMBLAD FOR VÆRNEPLIGTIGE 7-160-6-171

Menig	10 7/2 31	Aldring	Under- aldring	fra	til	Nr.	277
Befindelsev.	2 1/2 32	I Nummer ved				Aargang:	1931
Underkorporal		S. H. R. Skole 10/31 3/2 31				Udskrivningsaar:	1932
Korporal		-- 1. Ekst. 12/21 3/2 32				(Efternavn)	Schmidt
Kornet	1/2 32	S. H. R. 1. Ekst. 8/32 3/2 32				(Fornavn)	Wulf Wilhelm Christian
Sekondløjtnant		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Født den	7-1911
		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				i	Lahnstein
Særlig Uddannelse:		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Hjemsted:	- do -
P. H. R. 1. Ekst. 1932/33		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Levingsstilling:	Landbrugslærings sælger
		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Gift:	nej
		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Højde:	166 Vækt: 57
		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Haar:	mørkt Øjne: blå
Brugbarhed:		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Særlige Kendetegn:	
Forhold:		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32				Ikke straffet ved Hæren.	
Lodtræknings-Nr.: 58		S. H. R. 1. Ekst. 1/32 3/2 32					

Dato	10/31	Passede ved Hjemsend.
Kreds	7	Aar 19 19 19
Lægd	160	Frakke
Bogstav	ck	Benkl.
Nr.	171	Kappe
Omraade	II 7	Hue
Sessions:	Vedtegning: K. f. 4	Slettet af
	Lodtrækningsnr.: 5	Rullen:
		Støvler:

Reisetilladelse: 2 1/2 1933 - 2 1/2 1934
 2 1/2 1934 - 2 1/2 1938 (R. B. Ch. 147/1938)
 2 1/2 1938 - 2 1/2 1939 (- 1 - 147/1939)

Andre Oplysninger:
 Udtredt med kommunaltjære Tilladelse
 27 2 1933 af Kjøbenhavn 231/33

Fritaget for Genindkaldelse til fortsat Øvelse.
K. f. H. A. 35/1934.

Forandring i Indkaldelser til fortsat Øvelse:
Fritaget for een Genindkaldelse til fortsat Øvelse
K. f. H. B. 5 - 1932.
 Udtredt den 1/32

Udebleven fra Indkaldelse:

Overført til hjemmeværnet region III - fra 1/5 1940.

Wulf Schmidts stamkort i Forsvarsministeriets arkiv. Af dette fremgår ikke blot oplysningerne om Wulfs fysiske træk, men på bagsiden ses også hele forløbet omkring hans udtræden af den danske hær. Rigsarkivet, Forsvarsministeriet, Stamblade (menige, stampersonel og underofficerer samt civile); Hæren, Søværnet, Flyvevåbenet. Fotos af Sten Lundø.

taler høres via radio i Cameroun, og partiets landsafdeling arrangerede sammenkomster, som også Wulf deltog i. Wulf blev i Cameroun indtil 1938, hvor han – efter at have erfaret at hans tidligere arbejdsgiver i Argentina søgte arbejdskraft – vendte tilbage til Tyskland. Situationen i Europa, med et stigende antal jødiske emigranter til Sydamerika grundet de forhold, Hitler havde skabt i løbet af 1930'erne, skulle dog sætte en stopper for Wulfs planer. Den jødiske emigration fra Tyskland havde antaget sådanne proportioner, at flere lande i Sydamerika havde indført visumtvang og lukket grænserne; at komme ind i Argentina var umuligt selv for Wulf. Uden held søgte han derfor nyt arbejde i Tyskland, mens han en overgang boede hjemme hos sin søster i tyske Lütjenburg. På dette tidspunkt blev han tilmed registreret af det danske politi i Aabenraa, da han den 9. november 1938 kom kørende til byen i en tysk indregistreret bil for at deltage i en demonstration arrangeret af NSDAP-N. Til sidst, i januar 1939, søgte Wulf endnu en gang ansættelse hos Afrikanische Frucht Compagnie i Hamburg, og snart befandt han sig atter i Cameroun. Krigsudbrudet i september 1939 blev en katastrofe for de tyske bananplantager; personer, der var tyske statsborgere, blev tvunget til at forlade landet, og Wulf, som havde dansk statsborgerskab, fik nyt arbejde ved den store plantage Öchelhausen. Da hans løn ikke blev udbetalt, og hans rettigheder i landet blev stadig mere begrænsede, besluttede han sig til sidst for at forlade Cameroun. Nu ventede en lang hjemrejse. Fra Victoria [havneby i Cameroun] gik færdens forst til Lagos i Nigeria, derfra med skib via Oran (Algeriet) og Barcelona til Marseille og siden fra Genova over Brennerpasset gennem Tyskland til Hamborg, hvor han ankom den 13. marts 1940. Problemerne med løn skulle imidlertid ikke være overstået, selv om han var hjemme igen.

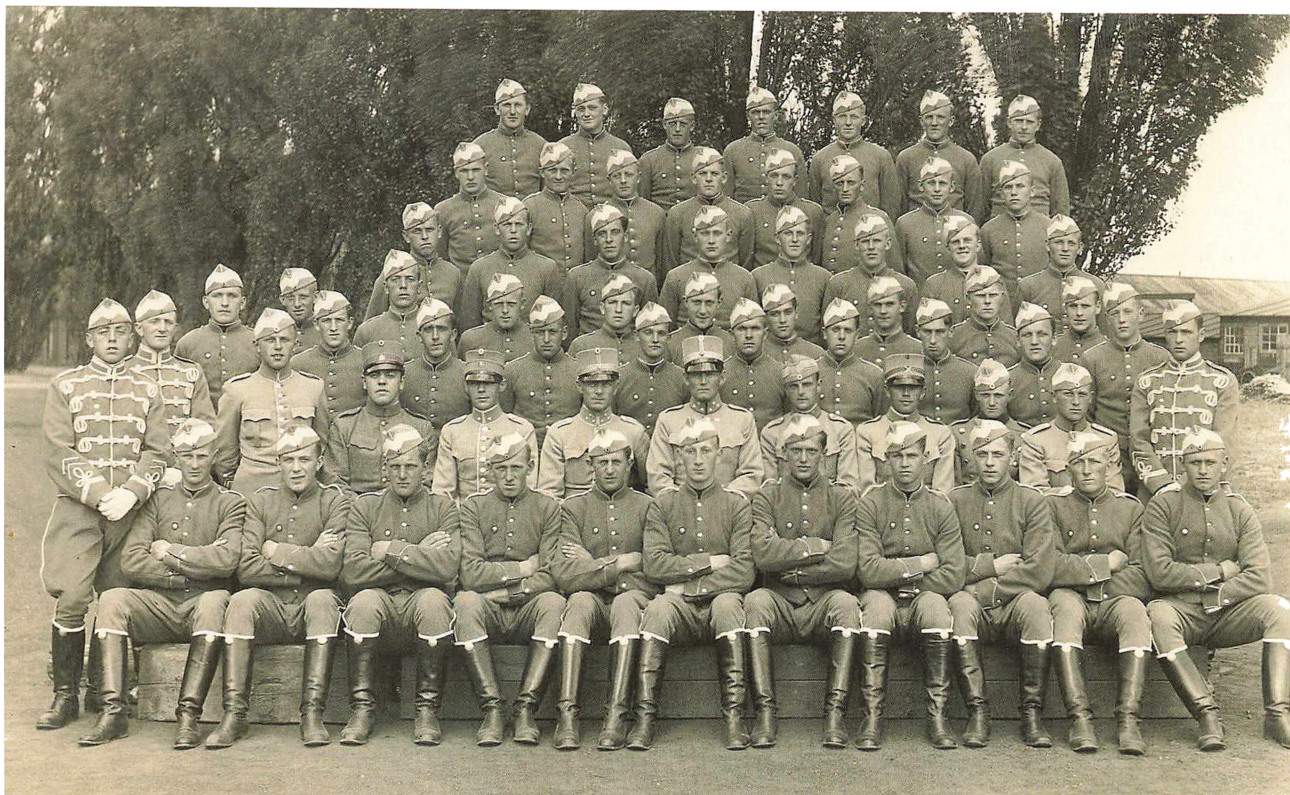

Wulf var medlem af NSDAP-N (National-Sozialistische Deutsche Arbeiter-Partei-Nordschleswig) i Sønderjylland, og, om end han selv oplyser at det var et krav fra hans arbejdsgiver, stod derfor også under dyrlæge Jens Møllers lederskab. Møller var formand for NSDAP-N fra 1935, under retsopgøret idømtes han 12 års fængsel for kollaboration, men blev benådet i 1950. Han omkom i en trafikulykke i 1951. Møller ses her (yderst til venstre med hat på) sammen med andre hjemmetyskere i Aabenraa d. 9. april 1940. Frihedsmuseet.

Fanget i Abwehrs net

Det var ikke kun Afrikanische Frucht Compagnie, som havde hovedkvarter i Hamborg. Det havde også det regionale kontor for det tyske militære efterretningsvæsen, Abwehr i Wehrkreis X (Schleswig-Holstein, Oldenburg, Hamburg, Bremen samt Norre-Hanover). Fra december 1939 blev dette regionale hovedkvarter, Abwehrstelle X Hamburg, ledet af Herbert Wichmann, som sammen med sine medarbejdere drev efterretningsvirksomhed mod forst og fremmest Storbritannien og USA, men også mod lande som Danmark og Norge. Spionagen i Danmark har givetvis været intensiveret i foråret 1940 inden den forestående invasion, og i særdeleshed kom Abwehrs udpost (Nebenstelle) i Flensborg til at være involveret i spionagen. Fra Flensborg sendte Oberleutnant Hans Unthoff agenter over grænsen, ikke sjældent med hjælp fra danske smuglere, og på samme måde sendtes meddelelser tilbage over grænsen via Flensborg til Abwehr i Hamborg.

Det var med hjælp fra det tyske *Beratungsstelle für Einwanderer*, at Abwehr i foråret 1940 kom i kontakt med Wulf Schmidt, som tilfældigvis både manglede arbejde og indkomst. Wulf havde søgt indvandrerkontoret om at få et pas, som tillod ham at rejse i Tyskland uden at behøve at melde sig hos politiet, hver gang han kom til et nyt sted. På indvandrerkontoret kom han dog i kontakt med en vis Hr. Schmidt, som interesserede sig for Wulfs baggrund, og som luftede at han muligvis kunne skaffe ham et arbejde. De aftalte at mødes den følgende dag på Hotel Phönix lige over for Hamborgs hovedbanegård. Mødet på hotellet fandt sted den 14. marts 1940, og Wulf blev introduceret for en vis Dr. Scholtz (et dæknavn for Løjtnant Huckriede), som bad ham redegøre for sin baggrund skriftligt. Dr. Scholtz fortalte også, at han eventuelt havde et job til Wulf, men at han skulle komme igen senere; i mellemtiden skulle

Wulfs soldaterkammerater. Var Wulf Schmidt ikke blevet presset af sin far til at forlade den danske hær, så havde han måske optrådt på dette billede af Garderhusarregimentets Panservognskompagni årgang 1934. Da Wulf var en dygtig rytter, er det dog ikke sandsynligt, at han ville have tjent i dette kompagni, men han har med sikkerhed aftjent sin rekruttid sammen med en del af soldaterne på billedet. *Rigsarkivet, Hæren (rytteri), 2. Dragonregiment, Forsvarets Billedarkiv vedr. Rytteriet 1800-1977, Garderhusarregimentet 1865-1977pk. 8A.*

Wulf blot vente på at få besked, men hvis han behøvede penge, skulle han bare sige til, så ville Dr. Scholtz se til, at han fik nogen. I ventetiden rejste Wulf hjem til sin søster i Lütjenburg, hvor han efter et par dage fik en opringning fra Dr. Scholtz, som opfordrede ham til at begive sig til Hotel Phönix, hvor der var reserveret et værelse i hans navn. Wulf kom imidlertid til at vente yderligere nogle dage, inden Dr. Scholtz fortalte ham, at han som repræsentant for et firma i København skulle sendes til England. Firmaet ville betale Wulf en god løn, men hvis han efter at være kommet tilbage igen ville rapportere til Dr. Scholtz om den britiske befolknings moral og levnedsmiddelsituation, så ville Scholtz også betale ham. Rejsen til England blev dog aflyst efter den tyske invasion af Danmark den 9. april, og som et alternativ foreslog Dr. Scholtz, at Wulf skulle rejse til Spanien, hvilket Wulf dog ikke ville. I stedet cnedes de om, at han skulle sendes til Belgien og dér skaffe oplysninger om, hvilke havne og veje den britiske armé anvendte. Inden opgaven fik Wulf undervisning i, hvordan han skulle benytte sig af usynligt blæk i sine rapporter, som skulle sendes til to dækadresser, en i Hamburg og en i Köln. Rejsen til Belgien blev dog aldrig til noget; uden forklaring meddelte Dr. Scholtz, at missionen var afblæst, og kort efter gik Tyskland til angreb på Vesteuropa. Wulf forsøgte nu at trække sig ud af opgaverne, men han var allerede alt for involveret, til at Abwehr kunne tillade dette; de havde de seneste måneder forsørgt ham og betalt alle hans udgifter, hvilket gjorde, at de havde en klemme på ham. I stedet blev han mod sin vilje tvunget til at drage på en ny mission, som rettedes mod Danmark.

På mission i Danmark

Straks efter at missionen i Belgien blev aflyst, præsenterede Dr. Scholtz Wulf for en vis Dr. Werner – finanssekspert ved Abwehr og sandsynligvis identisk med Karl Praetorius. Dr. Werner havde en mission i Danmark til Wulf, hvor han skulle:

1. Undersøge om nogle danske firmaer var gået fra civil produktion over til produktion af krigsmateriel
2. Kortlægge hvilke danske firmaer, som havde haft kontakt med England før den 9. april
3. Undersøge hvilke danske rederier, som stadig havde fartøjer i britisk tjeneste, samt
4. Komme i kontakt med danske somænd og finde ud af, hvad de havde observeret på deres rejser.

Wulf Schmidt var langtfra forberedt på en mission som denne, han vidste ikke, hvordan han skulle gribe opgaven an, og han savnede den erfaring, som behøvedes for at fremskaffe de oplysninger, som Abwehr søgte. Trods dette tog han den 23. maj sammen med Dr. Scholtz med tog fra Hamburg til Flensborg, hvor Wulf blev "overdraget" til Oberstløjtnant Hans Uthhoff, chef for efterretningsafdelingen ved Nebenstelle Flensborg. Uthhoff var ansvarlig for den del af Abwehrs agentvirksomhed, som rettede sig mod Danmark, og havde stor erfaring med at sende agenter over grænsen. Primært havde han stået for at indsamle store dele af det efterretningsmateriale, som den tyske hær havde benyttet sig af ved invasionen den 9. april. Til trods for at Danmark var besat, blev Wulf smuglet over grænsen med hjælp fra en af Uthoffs kontakter, danskeren Julius "Max" Jacobsen i Bolå ved Tønder. Jacobsen var en af tidens mest kendte smuglere og bedragerere i Sønderjylland; det danske politi

LITTERATUR OG KILDER

Bjerg, Hans Chr.: Tate – 3725. *Siden Saxo*, nr. 4, 1994, s.28-35.

Brammer, Uwe (1989): *Spionageabwehr und Geheimer Meldedienst*. Verlag Rombach Freiburg.

Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-45, Esbjerg: *Diverse akter vedrørende tysk efterretnings-tjeneste i Danmark*.

National Archives, Kew: Akt KV 2/61 og KV 2/62 (Wulf Schmidt).

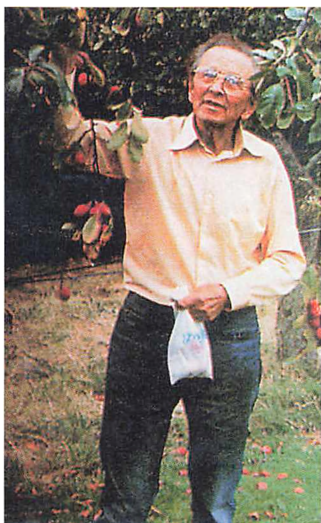
West, Nigel (1991): *Seven Spies Who Changed the World*. Martin Secker & Warburg Ltd.

Wulf Schmidt er nok mest kendt for den rolle, han som dobbeltagent TATE spillede i vildledningen af tyskerne, om hvor og hvornår invasionen i Normandiet ville finde sted. En efterretningskampagne, der reddede tusindvis af allierede soldaters liv. Her ses engelske soldater gå i land på Sword Beach på D-Dag. Gengivet efter Norman Davies: "Europa i krig."

Wulf Schmidt tog efter krigen navnet Harry Williamson. Til trods for navneforandringen levede han 50 år efter sin nedkastning med faldskærm over England stadig under M15s beskyttelse. *Gengivet efter Nigel West: "Seven Spies Who Changed The World."*

Harry Williamson, alias TATE no. 3725, alias Wulf Schmidt, ses her som gammel ved et blommetræ i sin have. Han døde i 1992. *Gengivet efter Siden Saxo nr. 4/1994.*

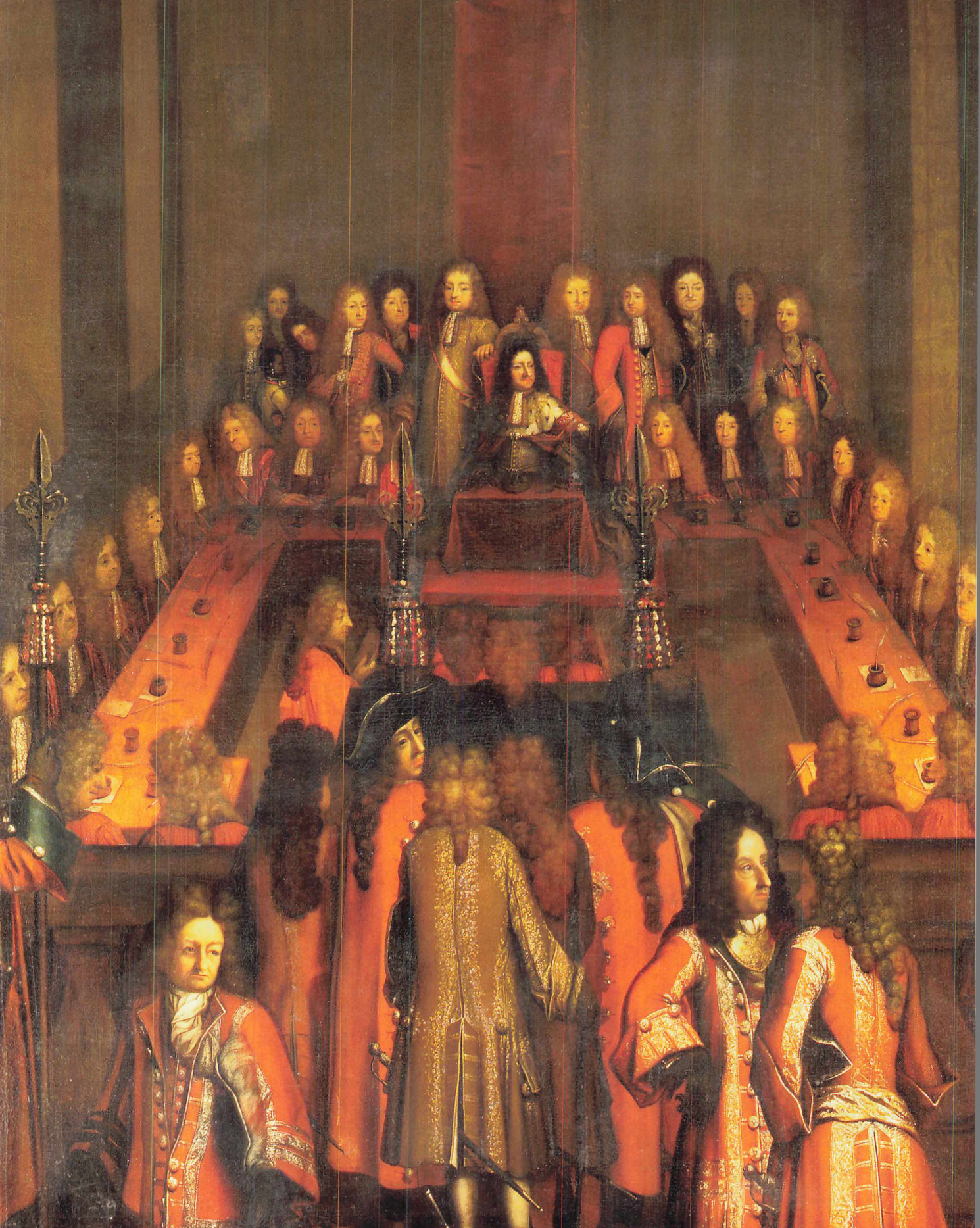
skrev senere, at han var: "kendt over hele Landsdelen som en usædvanlig fræk og dristig Lovovertræder". At han havde erfaring med smugleri, at han var medlem af NSDAP-N, og at han havde et begær efter penge gjorde ham til en efterspurgt ressource hos Abwehr. Store dele af de efterretninger, som blev indsamlet for invasionen, havde passeret gennem ham, men selvom det danske politi mistænkte Jacobsen for spionagevirksomhed, så havde de ikke kunne finde nogen beviser mod ham. Om aftenen den 23. maj "afleverede" Uthoff Wulf til Jacobsen, som tog ham med over grænsen til sin gård, hvor de blev natten over, inden Jacobsen næste morgen førte Wulf til Aabenraa.

Efter et besøg hos sine slægtninge tog Wulf to dage senere toget til København for at påbegynde sin opgave. Resultaterne udeblev dog, og uden nogen som helst efterretninger vendte han den 12. juni tilbage til Aabenraa, hvor han mødtes med Dr. Scholtz og Dr. Werner. Beskeden, om at Wulf ikke havde formået at grave nogen som helst oplysninger frem i København, tog både Scholtz og Werner med ro, dog skulle Wulf vende tilbage til København og gøre endnu et forsøg, før de en måned senere igen skulle mødes på et hotel i Aabenraa. Også denne gang havde Wulf svært ved at skaffe nogle af de oplysninger, som Abwehr søgte; trods flere forsøg fik han aldrig skaffet nogen efterretninger, og da pengene var ved at slippe op i begyndelsen af juli, skrev han et brev til en af de to dækadresser i Hamburg, som han havde fået af Abwehr. Som svar på brevet besøgte en vis Hauptmann Schornburg ham på det hotel, hvor han boede, og gav ham 700 danske kroner. Til trods for at han ikke havde nogen nye oplysninger, da han straks efter mødtes med Dr. Scholtz i Aabenraa, så skulle missionen fortsætte. Presset til at give Abwehr oplysninger, lykkedes det ham endelig at stifte bekendtskab med en, som arbejdede for et firma, som for besættelsen havde handlet med England. Af ham fik Wulf kopier af handelskorrespondancen mellem firmaet og dets handelspartnere i England. Oplysningerne omhandlede dog farver og dekorationsmaterialer, hvilket var totalt værdiløs information for Abwehr, men nu havde han i det mindste skaffet nogle efterretninger.

Wulfs mission i Danmark blev afbrudt den 18. juli, da han i et brev fra Hauptmann Schornburg blev opfordret til at mødes med Dr. Scholtz i Aabenraa. Tyskerne havde nu en betydeligt vigtigere mission til ham; han skulle smugles til England for at indsamle oplysninger forud for en tysk invasion af landet. Efter at have taget afsked med slægten i Danmark tog han over grænsen med hjælp fra Julius Jacobsen, og den 24. juli ankom han i Hamburg for at påbegynde sin agenttræning. Hans videre opgaver for tyskerne skulle blive betydeligt mere spændende end tiden i København; som en af tyskernes fremmeste spioner leverede han helt frem til kapitulationen i maj 1945 vigtige efterretninger – hvad tyskerne ikke vidste, var at han siden efteråret 1940 havde fungeret som dobbeltspion for briterne. Efter krigen bosatte Wulf Schmidt sig i England og tog navnet Harry Williamson, han døde i 1992 i Watford.

Artiklen er oversat fra svensk af redaktør Steffen Harpsøe.

Simon Olsson er freelance skribent, og Tommy Jonason er docent ved Det Medicinske Fakultet, Uppsala Universitet. De skriver på en bog om Wulf Schmidts begivenhedsrige liv.

Højædle og velbårne herrer

Udnyttelse, opnåelse og opfattelse af social rang under Enevælden 1671-1849

Rangfølgen, som vi kender den i dag, stammer i sin grundform fra 1746. I mere end 200 år – indtil grundlovsændringen i 1953 – forblev den næsten uændret. I dag kan det måske forekomme os svært at forstå datidens opfattelse af begrebet rang. Vi ser på, hvordan og hvorfor rangfølgen opstod, hvad det ville sige at ”stå i rangen” i enevældens tid, og hvordan rangfølgen udviklede sig i takt med samfundet.

PEDRO DE QUINTANILHA E MENDONÇA

Et ejendommeligt overfald

I 1765 fandt et overfald sted i Viborg. Landsdommer Leth blev angrebet af sin kollega, landsdommer Schinkel, på grund af en sag, hvor Leth havde dømt imod Schinkels protégé, prokurator Rasmus Bondo. Under overfaldet stod Bondo klar til at gribe ind, hvis den gode dommer Leth skulle finde på at forsvare sig – og netop derfor fandt Leth sig i de mange tæsk uden så meget som at gøre forsøg på at forsvare sig. Som landsdommer stod Leth i rangfølgen, mens Bondo ikke gjorde det. Som landsdommeren senere forklarede: *”At blive overfaldet af landsdommer Schinkel var hårdt, men det var dog min ligemand, men skulle den af alle honnête folk ringeagtede Rasmus Bondo have lagt hånd på mig, ville jeg have anset det for en klik, den jeg aldrig kunne torre af mig”*. Leth ville altså hellere lade være med at forsvare sig mod Schinkel end at risikere, at en socialt lavere stillet lagde hånd på ham og på den måde krænkede hans standsære. Dette eksempel er langtfra enestående. I 1770 blev en ældre etatsråd således rystet, da han i teatret så en skuespiller, der var son af en justitsråd, i en scene kysse en anden skuespiller – helt uden rang – på hånden. Der er mange eksempler på denne bevidsthed om social ære og rang i samtiden. Med lad os først kort skrue tiden tilbage.

Christian V præsiderer i Højesteret, ca. 1697. Rundt om bordene sidder 22 dommere, mellem dem står sekretærene op. Rangfølgen af 1746 gav højesteretsdommere plads i rangklasse V nr. 3, mens den gode landsdommer Leth i Viborg havde rang i klasse VI nr. 8. Sekretærerne havde rang i klasse IX nr. 13, den laveste rang. Sådan var enevældens rangsystem fint inddelt. *Rosenborg*.

Efter svenskekrigene var Danmark forarmet og forgældet. Kronen skyldte store beløb til både højadelen og rige storkøbmænd, og Rigsrådet havde mistet sin troværdighed. Alt dette udnyttede Frederik 3. til på stænderforsamlingerne i 1660 at få indført et enevældigt arvekongedømme. De gamle adelsprivilegier blev suspenderet, og nye blev givet året efter. De nye privilegier var udtryk for kongens ønske om at fratage adelen dens magtposition, men også for den samfundsudvikling der længe havde været undervejs, og som skulle fortsætte i det 18. og 19. årh. Adelen mistede sin skattefrihed, og den mistede også monopolet på frit jordegods og embeder. Fra nu af skulle de adelige konkurrere om både jord og embeder med borgerskabets sønner. Adelsmagtmonopol var brudt.

Forordningen om rangen af 1671

Forordninger om rangen var for så vidt ikke noget nyt i europæisk sammenhæng; alle Danmarks nabolande fik også rangforordninger omkring dette tidspunkt. Men i modsætning til i Danmark havde fødselsadelen i mange lande stadig eneret til visse embeder, og fødselsadel i sig selv gav som regel en høj placering i de fleste landes rangsystemer. Her til lands slog allerede den første rangforordning i 1671 dog fast, at enhver borgerligfødt kunne stå i rangen, og – lige så vigtigt – nu stod man ikke i rangen, bare fordi man var adelig. For at stå i rangen skulle man altså blot beklæde

Forordningen om Rangen af 13. december 1730 og den Kgl. Bekendtgørelse angående en Forandring i Rangforordningen af 12. august 1808. Hvor forordningen fra 1730 ikke fik den store effekt eller gennemslagskraft, så rykkede bekendtgørelsen fra 1808 noget mere ved de privilegier der fulgte med rang. Privat eje.

Struense (1737-1772) er det bedste eksempel på hvor hurtigt man kunne avancere under enevælden - og hvor hurtigt man kunne falde igen. Her ses Struenses våbenskjold i dennes adelsbrev af 1771. Den tilføjede skrift er kongens ophævelse af adelspatentet i forbindelse med retssagen mod ham året efter. Struense blev som bekendt henrettet. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Grevelige, friherrelige og adelige patenter 1671-1684, pk. A111, foto Peter Wodskou.

bestemte offentlige embeder, og ens plads i rangfølgen afhæng kun af, hvor højt embedet var.

Forordningen om rangen af 25. maj 1671 nævnte 55 embeder i en bestemt rangfølge. Med undtagelse af de øverste på listen, Christian 5.s uægte eller "naturlige" sønner, afspejlede resten datidens embedshierarki. Geheimerådet feltherren havde 2. rang, geheimerådet kansleren havde 3. rang, geheimerådet rigsadmiralen havde 4. rang, og sådan fortsatte listen. F.eks. havde geheimerådet skatmesteren 6. rang, øvrige geheimeråder 9. rang, generaler 13. rang, grever, baroner og riddere af Dannebrog (tre nyskabelser, som vi straks skal se nærmere på) 14.-16. rang, etats- og justitsråder 23.-24. rang og kancelli- og kammerråder 34.-35. rang. Længere ned i rangfølgen havde f.eks. den kgl. staldmester 48. rang, mens den kgl. køkkenmester havde 50. rang. Endelig havde alle sekretærerne i de fem kollegier i statsforvaltningen 55. og laveste rang.

En borgerligfødt sekretær (laveste rang som vi netop har set) stod altså i rangen, men en hovedrig godsejer af den gamle fødselsadel, som blot passede sine godser og ikke beklædte et embede, gjorde det ikke. Nu skal man huske på, at i det enevældige system var det den enevældige monark selv, som udpegede embedsmændene. Dette var et af enevældens idealer: lige som monarken var konge af Guds nåde, var hans undersåtter rangspersoner af kongens nåde alene - ikke som følge af en påstået urgammel fødselsret.

Fremover havde embedsmændene altså kun majestæten at takke for deres rang og dermed prestige, og tanken bag enevældens rangsystem var selvfølgelig, at både adelen og borgerskabet pga. prestigen skulle efterstræbe statstjenesten. På den måde forsøgte man at skabe en ny orden, hvor mænd uanset deres standsbaggrund ville være loyale mod den enevældige konge og systemet.

Det nye adelsbegreb

Christian 5. gik dog endnu videre. Med privilegierne af 11. februar 1679 blev det bestemt, at enhver borgerligfødt rangsperson uanset placering var personligt adelig, inkl. hustru og børn i første led. Det vil med andre ord sige, at fra 1679 var man ganske enkelt adelig, hvis man stod i rangen – dvs. beklædte et af de i forordningen nævnte embeder – eller hvis ens far gjorde det – som i eksemplet ovenfor med den håndkysvende skuespiller, hvis far i mellemtiden var avanceret til justitsråd. Man forstår nu måske bedre, hvorfor den ældre etatsråd i 1770 korsede sig.

Selv om den gamle adel ikke fik frataget sit adelskab, var dette alligevel et helt anderledes adelsbegreb end det tidligere, hvor man kun var adelig, hvis man var født ind i standen; nu var det embedet, der adlede manden. Og hvis privilegierne af 1679 ikke havde udvandet adelsbegrebet nok, bestemte en ny forordning om rangen fra 25. april 1693, som samtidig delte embederne i rangen op i fem klasser, at der til embeder i de tre øverste klasser fulgte arveligt adelskab. Havde man flere embeder, var det det højeste som gjaldt, og hustruer havde rang efter deres ægtemænd.

Det siger næsten sig selv, at det nye adelsbegreb var problematisk, og de gammeladelige tog det heller ikke seriøst. Følgende eksempel er typisk for de problemer, som tit opstod: Da den 25-årige Christian Ditlev Frederik Reventlow i 1774 blev forfremmet i Kommercekollegiet og skulle indtage sin plads i den kollegiale forsamling, opstod der uenighed om, hvor han skulle sidde. Han var yngst af alder og anciennitet, men anemæssigt rangerede han over ældre mænd som Johannes Erichsen og Peter Classen, som havde siddet i forsamlingen i en halv snes år. Udenrigsminister A.P. Bernstorff rådede ham til at tage plads nederst i forsamlingen for at udvise ydmyghed og professionalisme, mens den senere gehejmestatsminister J.G. Moltke, som selv sad i forsamlingen, mente, at han burde indtage den plads, der trods alt tilkom ham i forhold til hans byrd. Argumentet var bl.a., at det ikke ville se godt ud på dokumenterne, hvis hans underskrift skulle komme efter fornævnte herrers. Sagen endte med, at Reventlow tog plads nederst i forsamlingen, men Classen trak sig kort efter tilbage, dybt utilfreds med den uholdbare situation.

Eksemplet viser, hvordan rangforordningerne fra slutningen af 1600-tallet ikke bare ændrede adelsbegrebet fundamentalt; de skabte af samme grund en højst uensartet embedsstand i 1700-tallet. Standssolidariteten mellem den gamle danske fødselsadel (eller som i eksemplet indvandret tysk adel) og de borgerligfødte embedsmænd – de nyadelige eller embedsadelen – kunne ligge på et meget lille sted. Set med de gammeladeliges øjne – mænd af de gamle danske uradelige slægter, som alle havde været adelige, så længe man kunne huske tilbage – var det nye adelsbegreb

A.P. Bernstorff, greve og Danmarks udenrigsminister 1773-80 og 1784-97, maleri af hofportrætmaleren Jens Juel. Bernstorff ses her med Elefantordenens blå bånd over brystet – deraf udtrykket Blå Ridder, modsat Dannebrogordenens Hvide Ridder. At være ridder af Elefanten var dog væsentlig mere eksklusivt: under enevælden blev der i gennemsnit tildelt blot ét ridderskab om året. Dengang som nu var medlemskabet tegn på, at man tilhørte samfundets absolutte elite, og ridderne har altid indtaget en af de øverste pladser i rangen. *Gengivet efter Charlotte Christensen m.fl.: "Hvis engle kunne male ... Jens Juels portrætkunst."*

LITTERATUR

Knud J.V. Jespersen: *Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800. Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, Per Ingemann og Jens Vilhelm Jensen (red.), Aarhus Universitetsforlag, 2001, s. 604-633

Nils G. Bartholdy: *Adelsbegrebet i den ældre enevælde, Sammenhængen med privilegier og rang 1660-1730*, *Historisk Tidsskrift* 1971, s. 577-650.

Peter Henningsen: *Den Bestandige Maskerade. Standssamfund og rangsamfund og det 18. århundredes honnøret kultur*, *Historisk Tidsskrift* 1994, s. 313-343.

det totale knæfald for borgerskabet: nu kunne en gemen købmand ikke blot opnå personligt adelskab for sig selv ved at avancere til et embede, men adelskabet – for de tre overste klassers vedkommende – blev gjort arveligt. Borgerskabet selv, hvoraf de rigeste tjente store summer på den voksende handel sammenlignet med selv de rige adelige (for slet ikke at tale om de ”fattige” adelige smågodsejere), så naturligt nok anderledes på sagen.

Christian 6. forsøgte muligvis med en forordning i 1730 at afskaffe den arvelige embedsadel, men formuleringen var så vag, at mange efterkommere af høje rangspersoner i god tro anså sig for adelige, og blev også regnet for at være det. En ny forordning om rangen d. 14. oktober 1746 – som altså med enkelte ændringer skulle bestå indtil 1953 – delte rangen op i nu ni klasser, men afklarede ikke spørgsmålet om adelskabets arvelighed. Denne afklaring kom først i 1808, som vi senere skal se.

Lensgrever, lensbaroner og riddere af Dannebrog

Vilhelm og Constantin Marselis blev i 1673 hhv. 1680 optaget i den friherrelige stand. Begge var sønner af den hollandske storkøbmand Gabriel Marselis, som havde modtaget store godser af staten som betaling for kornleverancer under svenskekrigene. Slægten Marselis er et godt eksempel på enevældens sociale mobilitet: to købmandssønner endte begge som lensbaroner (eller friherrer, som det oprindeligt hed) og dermed næsten i toppen af rangfølgen. Men hvad ville det egentlig sige at være lensbaron?

Samtidig med forordningen om rangen skabte Christian 5. i 1671 lensgrevskaberne (som skulle være på mindst 2500 tonder hartkorn) og -baronierne (på mindst 1000 tdr. htk.). Dette skulle tjene flere formål. Som vi har set, gav adelskab i sig selv ikke plads i rangen. Lensgrever og -baroner derimod havde en høj placering i rangfølgen. På den måde kunne nogle af de gammeladelige med store godsbesiddelser anmode om at blive optaget som lensgrever eller -baroner og alligevel få en plads i rangen. Samtidig fik de rige storkøbmænd, som nu havde ret til at købe godsbesiddelser, mulighed for det samme, og man havde dermed så at sige slået to fluer med et smæk og givet begge parter mulighed for at realisere deres sociale ambitioner.

Indtil 1849 blev i alt 32 lensgrevskaber og -baronier oprettet, heraf hele 11 på Fyn. Som noget helt nyt på dansk jord var lenene belagt med majoratsbånd; dette betød, at de samlede jordegodser skulle gå udelt i arv og ikke som tidligere deles mellem alle arvinger. Som tidligere tiders adel nød også lensgreverne og -baronerne skattefrihed. Derudover fik greverne og baronerne tildelt myndighed som amtmænd og birkedommere på deres len, dvs. de skulle stå for den civile forvaltning inklusiv politiforvaltning og domsvirksomhed.

Lensherrerne var enevældens virkelige højadel, men i det store hele endte gammeladelen med at vise ordningen ryggen; ikke mange lod sig optage som grever eller baroner. Mange tyske adelige derimod solgte deres godser i Tyskland og opkøbte ejendom i Danmark for på den måde at få rang i Danmark, hvilket også var et af målene med ordningen – at skaffe kapital til landet. Endelig udnyttede også en del af borgerskabet muligheden for på den måde at få rang, som i eksemplet med

Schacks Palæ i Amalienborg. Sammen med Moltkes, Levetzaus og Brockdorffs palæer og det nærliggende Berckentinske palæ (i dag Odd Fellow-palæet), alle bygget i 1750'erne, samt det ældre Thottske palæ som ombyggedes i 1760'erne (i dag Frankrigs ambassade), er den et tydeligt udtryk for adelens pragtudfoldelse under enevælden, også hvad boligen angik. Schacks Palæ på billedet er det bedste eksempel på, hvor langt man var villig til at gå: den oprindelige byggherre, baron Løvenskiold - hvis farfar havde været købmand - blev nærmest ruineret af byggeriet, som så blev overtaget af den gammeladelige enkegrevinde Schack. *Foto Steffen Harpsøe.*

Marselisbrodrenes lensbaronier Vilhelmsborg og Marselisborg. Det forklarer måske også, hvorfor de gammeladelige for det meste holdt sig væk fra lensværdigheden: det smagte for meget af enevælde og nyrige kobmænd.

Endelig var der Dannebrogordenen. Også denne blev oprettet i 1671, og ordensmedlemmerne – ridderne – blev givet en rang lige under lensgreverne og lensbaronerne. Ordenens statutter bestemte, at kun adelige kunne være riddere af Dannebrog, og ordenen var altså et utilsløret forsøg på at give de gammeladelige en kompensation for deres tab af prestige som følge af rangforordningerne. Indtil 1808, da en ændring af statutterne ændrede ordenens karakter, blev knap tusind ridderskaber tildelt, eller i snit syv om året. Da det også her var monarken, der suverænt tildelte det ranggivende ridderskab, var den altså et effektivt middel til at belønne fødselsadelen for loyalitet mod kongen.

Rang blot til lyst?

En placering i rangen indebar en lang række privilegier. Bortset fra lensgrevernes og -baronernes meget kontante fordele var de fleste af dem dog mest bare et spørgsmål om status og etikette. Rangforordningen af 1746 havde 9 rangklasser, og hver klasse havde mellem 8 og 17 kategorier; dette betød, at der mellem det højeste rangnummer i klasse I og det laveste rangnummer i klasse IX fandtes hele 99 kategorier af rangtrin, og ingen detaljer blev overset for at gøre forskel på rangtrinene. Eksempelvis blev der med mellemrum fastsat bestemte titulaturer; hver rangklasse havde ganske enkelt en bestemt tiltaleform, som rangspersoner forventedes at kende. Helt generelt gik udtrykkene "bårne" eller "ædle" igen i titulaturerne for rangspersoner, og f.eks. skulle borgmestre og rådmænd i København efter 1693 tiltales "velædle og velvise", mens borgmestre og rådmænd i købstæderne skulle blot tiltales "ærlig og velvise" – de første stod i rangen, de sidste gjorde ikke.

Hofjuveler Christopher Fabritius (1710-1780) og hustru, malet af Peder Als. Det rige borgerskab forsøgte i alt at efterligne adelens pragt, især hvad klædedragten angik. Hofjuveleren var anden generation af dynastiet Fabritius – faderen havde været hofjuveler under Christian 6., og sønnen blev det også under Christian 7. En hofjuveler stod ikke i rangen, men ud fra påklædningen kunne man – til trods for at det her ikke er gengivet i farver - nemt tro at han havde høj rang. Gengivet efter Vibe Bech og Ellen Andersen: "Kostumer og dragter fra Det Kgl. Teaters herregarderobe.

En mand med høj rang kunne overalt med sin familie gå foran andre med lavere rang. Dette var særlig relevant ved "gang og sæde" ved kongelige tafler, baller og teateropførelser, og også ved religiøse ceremonier som de kongelige bryllupper og dåb. Ved sådanne begivenheder spillede ens rang naturligvis ind mht. placering i kongens nærhed, bespisning og servering osv., og alle disse baller og maskerader, som var tilbagevendende begivenheder i lobet af året, gav rangspersonerne mulighed for at se og blive set – med andre ord at vise deres status. Ofte var det kun bestemte klasser, som blev indbudt: ved en maskerade på Christiansborg slot i december 1766 var det f.eks. kun de overste seks ud af de ni rangklasser, der havde adgang. Det var denne "eksklusivitet", muligheden for at fore sig frem, der gjorde, at det var stærkt eftertragtet at stå i rangen, uanset at privilegierne ikke gav en mærkbar kontant gevinst. Dette snobberi skulle få store sociale konsekvenser.

Rangsygen

Rangforordningerne ændrede fuldstændigt samfundets æresbegreber. Hvor man før enevælden havde delt æresfælleskab inden for standen, da alle i en stand principielt var lige, opløste forordningernes mange rangtrin helt standssolidariteten med kravet om, at man skulle udvise den rette respekt for højere rangerende. Der opstod en social kappestrid uden sidestykke, en "rangsyge", hvor ingen ville stå tilbage. Argumentet fra tidligere, om at det ikke ville se godt ud, hvis Reventlows underskrift skulle komme efter Erichsens og Classens, er typisk. Men en ting var især i fokus: klædedragten! Rangadel var jo ikke noget, man umiddelbart kunne få øje på, medmindre man netop forsøgte at optræde fornemt og værdigt – som en adelsmand. Interessen for moden og klædedragten som statussymbol blev helt overvældende, da man her tydeligt kunne se, hvad den enkelte havde råd til - og altså hvilken rang man sandsynligvis havde. Det fik igen den konsekvens, at mænd, som ikke havde rang, klædte og opførte sig fornemt, sådan at man kunne tro, at de havde rang. Det førte til en umåleholden ødselhed, hvor folk, som Frederik Moltke skrev i 1758, "*vil ikke give dem noget efter i pragt. Har de intet, sætter de sig i ubeskriveligt gæld, for at undgå den store skam at give de andre noget efter*".

Denne rangsyge bredte sig i resten af samfundet og blev bemærket og kritiseret. I 1762 beskrev gentleman-historikeren P.F. Suhm, som på det tidspunkt var i Trondheim i Norge, hvordan rangspersoner med "*en stolt, foragtende, medlidende mine viser, hvor højt de er ophøjede over alle andre kreaturer med langt større forskel end den, der er imellem elefanten og maddiken*". Præsten J.D.W. Westenholz bemærkede i 1772, at: "*der gives hist og her mange uforstandige, som søge at distingvere sig ved at foragte de ringere. (...) Af uforstandige fornemme (thi forstandige personer gore ej således) lære andre stænders uforstandige folk. Uforstandige i præstestanden, uforstandige i borgerstanden følge heri adelen, og altså ser bonden sig foragtet af alle*".

Dette passer fint med et udsagn fra Erik Pontopiddan, tidligere biskop i Bergen i Norge, som i 1759 mente, at ingen kvinder af middelstand længere ville spinde og strikke, netop fordi det var noget, man betragtede som bondesysler. Men heller ikke bonderne kunne sige sig fri fra rangsygen; selv i samfundets bund forsøgte de,

Detalje af vest af guldmor med sølvbroderi og silkefor fra 1790-1800, hørende til "en guldbrocadeskiol med do. Beenklæder; Vest af Sølvbrocade alt med ægte Guld og Sølv rigt broderet" i samlingen på Det Kongelige Teater. Forordningen mod overdådighed fra 1783, som bl.a. forbød ikke-rangspersoner at bruge silkefor, sigtede blandt meget andet mod netop sådanne luksuskulører. Samtidig forsøgte forordningen at fastsætte eksempelvis antallet af retter ved gæstebud samt hvilke vine, der måtte drikkes. Der er måske intet underligt i, at den aldrig blev respekteret! Gengivet efter Vibe Bech og Ellen Andersen: "Kostumer og dragter fra Det Kgl. Teaters herregarderobe.

som havde mulighed for det, at klæde sig lidt fornemmere på. Allerede i 1754 havde den store jurist Henrik Stampe bemærket om bondekonerne, at de "gerne ville klæde sig som møllerens og kromandens koner, og de igen, som forpagternes, fogedens, eller præstens, og så videre". Tendensen i samfundet var klar, og endnu en præst, P.C. Steenvinkel, opsummerede det meget godt, når han i 1781 skrev, at: "Vi lever i en tidsalder, da enhver vil være mere, end han virkelig er; og enhver lever og opdrager sine børn langt anderledes end han efter sin stand burde". Selv om den overdrevne sociale ambition og dens skadelige virkning blev bemærket og kritiseret af mange, gjorde kronen stort set intet for at modarbejde det. Et af de få tiltag var en forordning mod overlådighed fra 1783, som forsøgte at regulere bl.a. klædedragten, så folk ikke skulle kunne klæde sig over deres stand, men som man kunne forvente blev den aldrig respekteret.

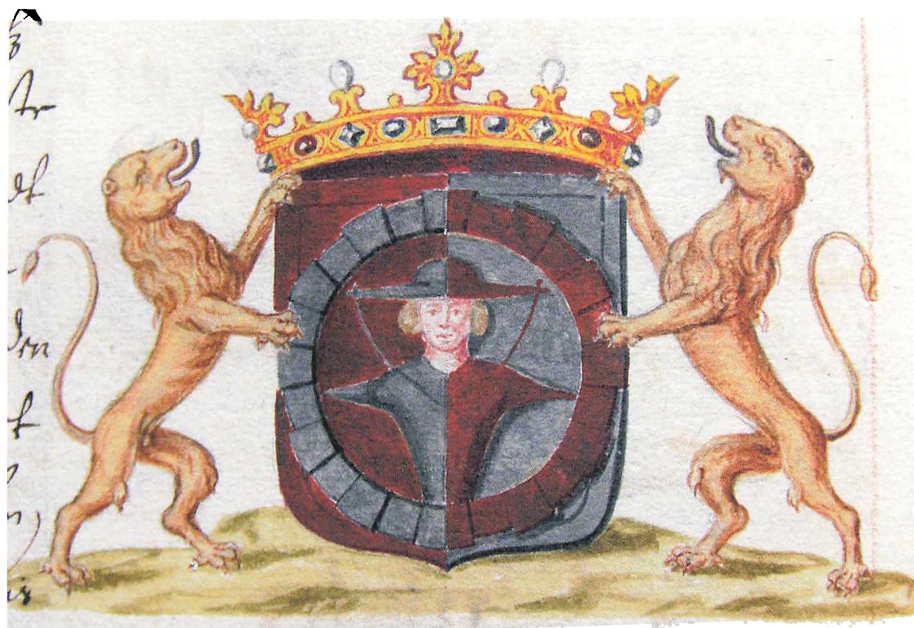
Ære til salg

At de gammeladelige var utilfredse med at skulle vige for sekretærer var naturligt, men flere andre grupper var heller ikke spor begejstrede for rangsystemet. Professorerne ved universitetet var i begyndelsen utilfredse: allerede i 1673 havde nogle professorer klaget over, at de havde måttet vige for to unge sekretærer, som tidligere havde været deres elever. Dette blev kun delvist rettet i 1679, da rektor for Københavns Universitet fik plads i rangen,

og først i 1746 fik professorerne plads (i rangklasse IV). En anden gruppe som folte sig forbigået var de gejstlige. På nær nogle få topposter stod kirkens mænd ikke i rangen, og præsten Henrich Ussing ramte den almindelige kritik af rangsystemet godt, når han i sin afhandling om kirkeforfatningen fra 1787 beklagede, at "en *scændrik går for en stiftsprovst (...) og en sekretær for en slotspræst (...) så stor forskel som der er på deres embeders og fortjenesters vigtighed*".

Der var heldigvis en udvej, hvis man ikke havde et embede – man kunne købe sig til en rang. Det var nemlig ikke et kray, at man rent faktisk bestred embedet. På grund af den store efterspørgsel havde kongen i 1690 ganske enkelt fastsat takster for rang: fra 100 rigsdaler for rang med sekretær op til 3000 rdlr. for titulær etatsråds rang. En kancellirådstitel kostede op mod 1000 rdlr., og for at blive justitsråd skulle man af med ca. 2000 rdlr; taksten for den laveste rang var sjovt nok lig med stempelafgiften for de adels- / våbenbreve man som rangsperson havde krav på, hvis man var udnævnt til et embede, som bevis på ens adelskab. Kronen begyndte med andre ord at udnytte folks forfængelighed og sociale ambition til at fylde op i statskassen. Titler og rang var nu noget man kunne købe, og historikere har påvist, at langt de fleste titulære embeder under enevælden ikke blev givet af kongen men købt og betalt. Ære var blevet til en handelsvare.

Rangfølgen afspejlede denne udvikling og skelnede mellem f.eks. virkelige og

At enevældens tanke med oprettelsen af lensgrevskaerne og –baronierne ikke var at lade adelskab og rang gå i arv alene ved blodet, men udelukkende ved udelt besiddelse af det oprettede len, fremgår bl.a. af erektionspatentet for grevskabet Wedellsborg fra 1672. Hvad angår våbenskjoldet for Wedellsborg lensgrevskab (som ses på billedet) så skrives der utvetydigt at skjold og våben lægges til grevskabet – ikke til Wilhelm Frederik von Wedell personligt! Rigsarkivet, Danske Kancelli, Lensbøger 1671-1924, pk. A130-1A, 1671 Chr. V grevelige; foto Steffen Harpsøe.

titulære justitsråder, hvor de første selvfølgelig havde højere rang. I praksis var det dog svært til et kongeligt bal at afgøre, hvem der rent faktisk havde et embede, og hvem der blot havde købt rangen, og det var også ligegyldigt, da det at have råd i sig selv gav prestige. Ære var ganske enkelt lig med penge. Borgerliggørelsen af rangen var total.

Et sjovt eksempel på, hvad dette nye æresbegreb kunne fore med sig var, da amtmand Hans de Hoffmann i 1760 havde brugt 1200 rdlr. af egen lomme på kronens vegne på den jyske hede. Da han søgte om godtgørelse, modtog han ikke penge, men i stedet en titel af etatsråd! Dette var faktisk noget af en foræring, da etatsråder efter 1746 havde rang i klasse III nr. 9, mens en justitsrådstitel til 2000 rdlr. kun gav plads i klasse V nr. 3!

At kronen ikke skyede nogen midler til at tjene penge på rangsygen ses også af, at man fra 1764 skulle betale en årlig rangskat – fra 80 rdlr. årligt for rangklasse I (mere end en arbejders årsløn) til 6 rdlr. årligt for rangklasse IX. I en forordning fra 1778 blev det desuden bestemt, at rangspersoner fremover skulle betale 50 rdlr. for at blive viet, mens menige adelige samt borgerlige godsejere uden for rangen kunne nøjes med 20 rdlr. og gejstlige med 10 rdlr. Bønder slap dog gratis!

Nye tider – nye embedsmænd

I takt med samfundsudviklingen voksede statsapparatet i løbet af 1700-tallet. Nye råd, styrelser og nævn (som man ville kalde dem i dag) kom til, og gamle blev udvidet. Oplysningstidens idealer begyndte også at gøre sig gældende med fokus på videnskaberne og uddannelse - eksempelvis blev Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab efter udenlandsk forbillede grundlagt i 1742. Fra samme periode stammer også Det Kgl. Teater, Det Kgl. Danske Kunstakademi og Frederiks Hospital.

Frederik Christian Kaas (1727-1804), malet af Peder Als. Frederik Christian indtrådte i marinen i 1747; den yngre broder Ulrik Christian fulgte trop to år senere, og begge brødre nåede samme rang som faderen, admiral Ulrik Kaas (1677-1746). I 1780 blev brødrene desuden gjort til ridder af Dannebrog hhv. kammerherre, og de er et godt eksempel på, hvordan visse slægter beholdt rang og anseelse ved at træde i kongens tjeneste som officerer. Da dette maleri blev malet, stod Kaas allerede i rangen i kraft af hans rang som løjtnant. *Wikimedia Commons.*

Allerede i 1691 var Det Kgl. Ridderlige Akademi blevet grundlagt som et alment dannende uddannelsessted for overklassens sønner. Det var nu ikke mere ridderligt, end at næsten alle og enhver, der kunne betale for det, kunne komme ind. (Motsat lignende akademier i udlandet eller Det Adelige Stift Vallo, som var forbeholdt adelige.) Akademiets elever var for en tredjedels vedkommende sønner af borgerligfødte embedsmænd og borgere helt uden for rangen. Efter at det måtte lukke i 1710 under Store Nordiske Krig, tog Soro Akademi i årene 1746-1793 over og tilbød overklassens sønner alment dannende fag som jura, historie, geografi, fremmedsprog, ridning og fægtning – alt hvad en embedsmand burde kunne. Soro Akademi havde dog en højere andel adelige elever og nåede i øvrigt aldrig at få så mange elever som forgængeren.

Borgerskabets sønner lod sig i stedet indskrive ved universitetet, hvor et særskilt studium i jura i mellemtiden var blevet oprettet i 1736. Før den tid fandtes der ingen egentlig uddannelse i jura i Danmark; unge mænd med interesse og økonomisk mulighed for det havde derfor indtil da rejst til udlandet og studeret ved især tyske universiteter. I 1746, samme år som den nye og udvidede rangforordning kom til, blev jurastudiet skilt op i en juridisk gren og en statsadministrativ gren, og samtidig blev det gjort til en betingelse for at kunne opnå stillinger i statsadministrationen eller domstolene, at man havde bestået juridisk eksamen. Selv om kravet aldrig blev overholdt, taler statistikken sit tydelige sprog: fra en beskedent start i 1746-1755 (4 %) voksede juristernes andel af samtlige udnævnelser til 32 % i perioden 1786-1795 og 47 % i perioden 1806-1815. I 1849 var udviklingen nået så langt, at samtlige departementschefer og 80 % af kontorcheferne (som man ville kalde dem i dag) og de underordnede var juridiske kandidater.

Samtidig med denne udvikling faldt andelen af gammeladelige i centraladministrationen: fra over 40 % i 1672 til 20 % i 1762 og kun 10 % i 1812. Deres andel af jordbesiddelsen faldt næsten tilsvarende, i takt med at den menige adel solgte ud til rige borgere. De få, der var tilbage, havde som regel store godser og høje embeder og rang – typisk i kongens råd. Tro mod standens gamle krigerfunktion var adelen derimod stærkt overrepræsenteret i militæret, hvor mange adelige officersdynastier opstod. Selv om de langsomt blev fortrængt fra godsjorden og civiladministrationen blev mange adelige derfor ved med at stå i rangen, da enhver officersrang var ranggivende.

Også i den civile administration opstod der embedsmandsdynastier, omend ikke i nær samme omfang. Her gjorde en anden af rangens fordele sig gældende: adgang til monarken. Jo højere rang, jo større var sandsynligheden for, at man selv kendte kongen personligt eller i det mindste kendte en, som gjorde det og kunne påvirke hans valg af embedsmænd. Men hvor nepotisme i stor stil var reglen i 1700-tallets første halvdel – eksempelvis sad hele syv medlemmer af Bartholin-slægten i Danske Kancelli mellem slutningen af det 17. og midten af det 18. årh. – var det hen imod århundredets slutning kun de absolut mest magtfulde slægter, der kunne præstere det samme – gamle adelsløgter som Bernstorfferne, der på nær få år stod i spidsen for Tyske Kancelli mellem 1751 og 1810, og Reventlowerne.

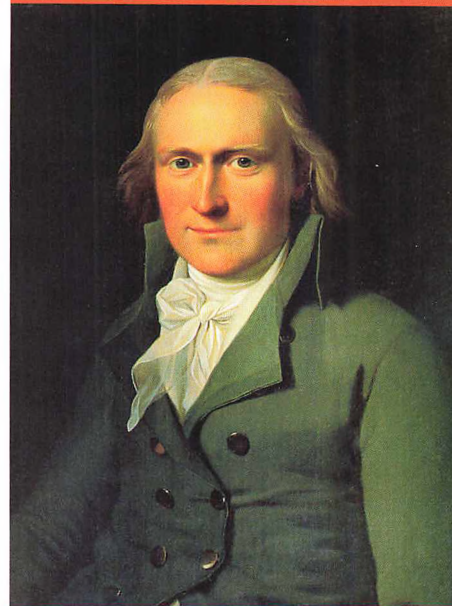
1808 og derefter

Begrebet stand brugtes for enevælden om de fire sociale grupper i samfundet og brugtes endnu sådan i begyndelsen af 1700-tallet. Hundrede år senere var det begyndt at få en ny mening; nu dækkede ordet stand snarere over en erhvervsgruppe, som f.eks. dommerstanden. Fremskridtet – det vil sige specialiseringen, bureaukratiseringen og det stadig større fokus på effektivitet og økonomisk rentabilitet – var i afgørende grad ved at ændre synet på samfundet. Hvor man tidligere havde betragtet samfundet som en stor sammenhængende organisme, hvor hovedet kunne siges at være adelen, og præstestanden og hænderne var bondestanden, kunne samfundssynet nu nærmest sammenlignes med et urværk – med fine og (næsten!) lige vigtige enkeltdele.

Forordningen af 12. august 1808 afspejlede denne udvikling. Frederik VI havde fundet forordningen fra 1746 *“mindre passende (...) til vor tidsalders ånd”* og besluttede utvetydigt og endegyldigt at ophæve det arvelige adelskab for rangspersonerne i de tre overste klasser. De blev nu i stedet personligt adelige, mens de nederste seks klasser, som hidtil havde været personligt adelige, mistede dette adelskab i kraft af rangen og var derefter altså blot borgerlige embedsmænd med plads i rangen. Med andre ord var det ikke længere nødvendigt at forsyne embedsmændene med et adelskab for at give dem værdighed; nu var det værdigt i sig selv at være en borgerlig embedsmand. På samme måde blev Dannebrogordenen samme år reformeret, og lige som sit moderne franske forbillede, Æreslegionen, var den nu også åben for mænd af borgerstanden. Hvor ordenstegnet for viste medlemskab af et adeligt selskab, var det nu nærmest at sammenligne med en borgerlig fortjenstmedalje.

Rangfølgens hierarki ændrede sig ikke i 1808, kun opfattelsen af hvad det ville sige at stå i rangen havde i mellemtiden ændret sig. Rangfølgen, som siden 1671 havde været et folsomt barometer for tidens trend (som f.eks. da alle officerer var avanceret i rang i 1711 på grund af Store Nordiske Krig) og eftertragtet på grund af prestigen, var begyndt at miste sin glans og få sin moderne rolle som statsprotokol. Samfundet var ved at ændre sig fra et forhold mellem konge og undersåt til et forhold mellem stat og borger. Her var det akademiske embedsborgerskab bærer af den borgerlige offentlighed og den gryende offentlige debat. De franske revolutionære havde ikke væltet deres konge forgæves i 1789: meningen med samfundets indretning og udvikling måtte nu findes hos borgerne, og tidligere tiders dogmer kunne nu diskuteres og angribes. Allerede den store retslærde Henrik Stampe (1713-1789) havde været en varm fortaler for retssikkerhed, inspireret af Montesquieus ideer om magtens tredeling, og gik bl.a. ind for visse begrænsninger i kongens enevældige magt, og i 1791 havde forfatteren P.A. Heiberg skrevet at *“Ordener hænger man på idioter, stjerner og bånd man kun adelen giver (...) Dog, har man hjerne, kan man jo gerne, undvære orden og stjerne”*! Herfra var der ikke langt til begivenhederne i 1848 og Junigrundloven, hvis § 97 bestemte, at *“enhver i lovgivningen til adel, titel eller rang knyttet forret er afskaffet”*.

Pedro de Quintanilha e Mendonça er historiestuderende ved Saxo Institutet, Københavns Universitet.

P.A. Heiberg (1758-1841), malet af Jens Juel. Heiberg fik i 1790 en bøde på 150 rigsdaler for sin vise om *“Ordener og stjerner”*. I 1794 modtog han endnu en bøde for satirisk virksomhed. Efter Trykkefriehedsforordningen af 1799 (som dog i virkeligheden genindførte censur i Danmark) blev han juleaften samme år dømt til landsforvisning for sin kritik af samfundsordenen under den sene enevælde. Han levede resten af sit liv i Paris, hvor han i 1828 udgav værket *“Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark i Aaret 1660 – Historisk og kritisk Undersøgelse”* – med Shakespeare-citatet *“Something is rotten in the state of Denmark”* på titelbladet. Syv år efter hans død afskaffedes enevælden i Danmark. Gengivet efter Ellen Poulsen: *“Jens Juel – Malerier og pasteller.”*

Vikingerne og den nordiske mytologi

Redaktionen har modtaget en lang række af spørgsmål om vikingerne og deres verden fra en interesseret læser, og selv om spørgsmålene er enkle, så er svarene derpå lange og komplekse. Vi kan derfor grundet pladsmangel ikke besvare dem alle, men har udvalgt et af de mere interessante til besvarelse:

Opstod den nordiske mytologi samtidig med vikingerne, eller var det også den "lokale religion" i Norden i tiden før vikingerne?

Hilsen

Jens Peder Damgaard

Svar:

Præcis hvornår den nordiske mytologi opstår, er vanskeligt at fastslå. Størstedelen af de skriftlige kilder om den nordiske mytologi stammer fra tiden efter vikingetiden og kommer hovedsageligt i form af tekster fra Island. Den islandske stormand, Snorre Sturlason, nedfældede i 1220'erne en række af de klassiske myter. Saxo Grammaticus' krønike er en anden kilde fra 1200-årene, der indeholder beretninger om den nordiske mytologi. De islandske sagaer, der generelt også er meget sene i forhold til vikingetiden, indeholder også elementer af den nordiske før-kristne religion, men de er lige så vanskelige at arbejde med som Snorres og Saxos tekster.

Meget af det materiale, vi har, er nedfældet af kristne, og i hvilket omfang de har tilpasset materialet efter det kristne verdensbillede, og i hvilket omfang de har ladet deres kendskab til græsk og romersk mytologi påvirke beretningerne er vanskeligt at fastslå. Ikke desto mindre antages det, at mange af beretningerne rummer materiale og tanker fra perioden 900-1200. Det er ikke urimeligt at antage, at en række beretninger er opstået i denne periode eller har fået deres endelige form i denne periode, og for nogle historiers vedkommende kan det være sket som et svar på kristendommens udbredelse.

1200-tallets tekster er imidlertid ikke den nedre grænse for den nordiske mytologi. Fra en række kristne krøniker har vi referencer til germanernes førkristne religion, som rummer lighedspunkter med den nordiske mytologi. I Langobardernes krønike fra 790'erne er en beretning om, hvorledes Woden skænker langobarderne deres navn og sejr over deres fjender foranlediget af Wodens ægtefælle. Deres navne er tyske former af Odin og Frigg. Fra 600-tallet er der Den ærværdige Bedas Anglerfolkets historie, hvor Woden også optræder.

Der er således skriftlige referencer til den kontinentale version af de nordiske guder tilbage til 600-tallet. Herefter bliver det vanskeligt. Nogle tekster tilbage til 400-tallet omtaler guder blandt germanerne, som vi kun vanskeligt eller slet ikke kan genkende i det nordiske materiale. De kan have været lokale germanske guder - ud fra en tese om, at nogle af guderne (f.eks. Odin/Wodan) har været udbredt blandt de fleste, hvis ikke alle, de germanske stammer, mens andre har været lokale guder.

Når det gælder myterne om guderne, er det langt mere vanskeligt at komme med en nedre grænse. Der er imidlertid guldrakteaterne, der dukker op i 400-tallet, og som af nogle forskere menes at repræsentere de nordiske guder, særligt Odin, men også historien om Fenris, der bider hånden af Tyr, og historien om Balder, der bliver skudt af sin broder. Det har blandt andet afstedkommet den tese, at de germanske guder - i den form, som vi kender dem fra 1200-tallet - har deres rod i de samfundsomvæltninger, der finder sted i 400-tallet, og at pesten og hungersnøden (Justinians plage i 541/542) i midten af 500-tallet lagde roden til forestillingen om Ragnarok. Imidlertid er der intet materiale, der understøtter en sådan tese.

Den ældste detaljerede beskrivelse af de germanske folk er romeren Tacitus' beskrivelser i værket Germania fra ca. år 100. Her beskriver han en række germanske guder, men de fleste af dem giver han romerske navne (en meget almindelig tradition i antikkens verden), og det antages, at bag navne som Herkules, Mars og Merkur gemmer sig Thor, Tyr og Odin, men det kan ikke si-

Spørgsmål til spørgekassen kan sendes som e-mail: sth@ra.sa.dk eller som almindeligt brev til:

Siden Saxo – Spørgekassen
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 København K

ges med sikkerhed. Der er imidlertid et par germanske navne, særligt gudinden Nerthus, der traditionelt tolkes som værende en tidlig form af den nordiske gud Njords navn. Hvorvidt der er en decideret sammenhæng mellem Njord og Nerthus' navne, er der ikke fuld enighed om, men selvom der ikke er enighed om sammenhængen mellem navnene, kan riten med rundkørsel af guden på en vogn for at udbrede frugtbarhed godt være den samme rite, som genkendes fra andre steder i Europas middelalder og fra islandske sagaer, hvor det er en statue af Frej, der bliver kørt rundt. Også nogle af germanernes riter i Germania, såsom at drukne folk i moser, kan muligvis genkendes i krøniker fra 1000-tallet, herunder Adam af Bremens krønike og Thietmar af Merseburgs.

Fra det germansk-romerske grænseområde kendes en række stenmonumenter fra de første århundreder efter Kristi, der afbilder tre moder-skikkelser, og det er tænkeligt, at disse moderskikkelser genfindes i andre former blandt den nordiske mytologis diser, skæbnegudinder eller blandt Friggs tjenerinder.

En tolkningsretning identificerer desuden en række elementer i den nordiske mytologi, som havende en rod i indo-europæisk tid, hvorved vi er omtrent 5000 år tilbage i tid.

For kort at opsummere så udspringer den nordiske mytologi ikke pludseligt eller af ingenting i 7-800-tallet. Der er skikke, navne og myter, der kan føres tilbage til

århundrederne forinden, men materialet er sparsomt, og det er vanskeligt at sige med sikkerhed, hvad den nedre grænse for den nordiske mytologi er: Er det 600-, 500- eller 400-tallet? Er det år 100, eller er det for 5000 år siden?

Dette bliver heller ikke vanskeligere af, at der ikke er nogen grund til ikke at antage, at der har eksisteret flere regionale variationer, og at myterne også i vikingetiden gennemgik forandringer.

Morten Greis Petersen

Mag.art., historiker, hedenskabs- og overtrosekspert
samt rollespilsdesigner

Odin, Woden eller Wotan. Kært barn har mange navne. Odin er en af de "nordiske guder", vi med sikkerhed ved har et ophav i den germanske kultur, der dækkede det meste af Nordeuropa i jernalderen. Her ses Odin med sine ravne, ulve og sin kone Frigg. *Illustration af Christian Højgaard til Nils Hartmanns: "Nordiske gude- og heltesagn fortalt for børn"*

Hvem glemmer 9. april?

Gå på opdagelse i besættelsestidens historie

Den nyligt overståede 70-års dag for Danmarks besættelse bragte en del debat om, at de yngre generationer ikke ved, hvad 9. april står for, og at besættelsen er ved at gå i glemmebogen. Hvorvidt dette er sandt samt årsagerne dertil kan debatteres indgående og længe. Her skal vi blot gøre opmærksom på, at der er rig mulighed for at fordybe sig i besættelsestidens historie på nettet. Særligt skal nævnes to nye internetressourcer, hvor man selv kan foretage undersøgelser i modstandskampens historie og finde

Danske soldater under bevogtning af tyske tropper ved Bjergskov efter afvæbningen den 9. april 1940. Dette er blot et af de tusindvis af billeder i Frihedsmuseets fotoarkiv, der frit kan benyttes. *Frihedsmuseet*.

spændende billeder fra besættelsestiden. Det drejer sig om to tiltag, der findes på Frihedsmuseets hjemmeside: <http://www.natmus.dk/sw4604.asp>

- Modstandsdata-basen. Her kan man finde oplysninger om ikke færre end 60.977 personer, hvoraf det dog kun er de 39.647, der er søgbare jf. Persondataloven, der har deltaget i modstandskampen. Databasen gør det muligt at lave statistiske sammenligninger på både geografi og illegal aktivitet under krigen. Det er selvfølgelig muligt at søge efter navngivne modstandsfolk, men man kan også søge på en by eller kommune og få en liste over alle, der har været involveret i modstandskampen det givne sted. Man kan også søge på litteratur om modstandskampen efter geografisk placering, hvorefter man vil få en liste med sidehenvisninger til værker, hvori det pågældende sted er omtalt.
- Frihedsmuseets fotoarkiv. I fotoarkivet kan man finde over 10.000 af Frihedsmuseets ca. 60.000 billeder. De kan fremsøges enten via forskellige emner eller som fritekstsøgning på personnavne, byer, aktiviteter eller andre søgeord. Her findes billeder af alt fra de tyske besættelsestropper i aktion til selve befrielsen. Og så kan de tilmed downloades kvit og frit til både privat og professionel brug – som et forsøg stiller Frihedsmuseet i hele 2010 sine digitale billeder gratis til rådighed for alle interesserede.